

Nieuwe wijn OF water bij de wijn

*Een kritische reflectie op de pioniersreis
als model voor gemeentestichting*

Door: Timo van der Heijden

Onderwijsinstelling: Vrije Universiteit Amsterdam

Opleiding: Theology & Religious Studies: Spiritual Care

Studentnummer: 2541570

Cursus: Masterscriptie Spiritual Care

Begeleider: prof. dr. Stefan Paas

Tweede beoordelaar: dr. Sake Stoppels

Datum: december 2019

Voorwoord

Vanaf 2003 ging ik regelmatig naar festivals zoals Soul Survivor en Opwekking. Zo nu en dan werd daar vanaf het podium met veel vuur verkondigd dat er spoedig een opwekking in Nederland zou komen. In die tijd las ik ook voor het eerst de verhalen van opwekkingsbewegingen in Groot-Brittannië en Amerika waar velen tot geloof kwamen, wonderen gebeurden en er een diep besef van Gods aanwezigheid onder mensen was. Het maakte veel indruk op me. Een spoedige opwekking – tenminste op de wijze waarop ik die beide begrippen heb geïnterpreteerd – bleef uit en ik bleef achter met een vraag. Wat is Gods plan met (de kerk in) Nederland? In feite is het een veel te grote en niet te beantwoorden vraag, maar toch, hij laat me niet los. Dat zit hem inmiddels ook in mijn behoefte om betekenis te geven aan de huidige situatie van de kerk en het zendingsveld in Nederland. Het zoeken, ploeteren, zaaien en soms oogsten lijkt in schril contrast te staan met die wonderlijke opwekkingsverhalen die ik vroeger las. Wat vraagt God in de huidige situatie van zijn werkers in de wijngaard? Met welke verwachting en welk geloof dienen zij hun werk te verrichten?

Dit onderzoek, waarbij ik me heb gericht op een model voor gemeentestichting, is een onderdeel geworden van die zoektocht. Mijns inziens probeert het model een pragmatisch antwoord te geven op dezelfde soort vragen. In het kritisch kijken naar een model kun je enerzijds richten op de resultaten door je af te vragen of het werkt, of het aansluit en of het vrucht draagt. Is het een nieuwe en goede wijn? Anderzijds kun je vragen stellen over het theologische denken en de vooronderstellingen die het model bevat. Wordt er water bij de wijn gedaan? De vraag of iets 'nieuwe wijn of water bij de wijn' is bevat zodoende een soort valse tegenstelling omdat het over twee verschillende manieren van beoordelen gaat hoewel beiden ook niet helemaal uit elkaar te halen zijn. In dit onderzoek probeer ik me zowel te richten op de theoretische achtergrond van het model als ook te kijken naar de uitwerking die het op de praktijk heeft.

Mijn dank gaat uit naar mijn vrouw Erika en mijn kinderen Lukas en Joëlle die me steeds zijn blijven aanmoedigen ('Je kan het pappa!') als ik weer naar de bibliotheek ging om te studeren. Dank aan mijn moeder die om de week oppast op onze jongste zodat ik tijd vrij kan maken voor mijn studie. En natuurlijk mijn vrienden voor het sparren, aansporen en soms confronteren. Ook dank aan Stefan Paas en Sake Stoppels die kritisch, constructief en geduldig hebben meegedacht.

Timo van der Heijden

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Inhoudsopgave.....	3
1. Inleiding.....	5
1.1 Onderzoeksvraag en deelvragen	7
1.2 Onderzoeksmethoden en verantwoording.....	8
1.3 Overzicht van inhoud	9
2. Een groeimodel voor de nieuwe kerk.....	10
2.1 De context van het serving-first model	11
2.1.1 Het ontstaan van Fresh Expressions	11
2.1.2 Het eigene van Fresh Expressions	13
2.1.3 Onderzoek naar Fresh Expressions	15
2.1.4 De persoon en het denken van Moynagh	16
2.2 Analyse van het serving-first model.....	17
2.2.1 Het ontstaan van het model.....	17
2.2.2 Beschrijving van het model.....	20
2.2.3 Het eigene van het serving-first model.....	22
2.2.4 Missiologische analyse van het model.....	24
2.3 Conclusies	28
3. Het ontstaan van de pioniersreis	29
3.1 Waarom de PKN gestart is met pioniersplekken	29
3.2 Interpretatie, vertaling en gebruik van het serving-first model	30
3.3 Toepassing in de Nederlandse context	34
3.4 Conclusies	35
4. Analyse van het veldonderzoek.....	37
4.1 Methodologische verantwoording.....	37
4.2 Missiologie van respondenten.....	39
4.3 Betekenis van de pioniersreis	44

4.4 Definities in de pioniersreis	45
4.5 De bottleneck in de pioniersreis	47
4.6 Verklaring van de bottleneck	53
4.7 Overige resultaten.....	55
4.8 Conclusies	56
5. Conclusies en aanbevelingen.....	58
5.1 Conclusies	58
5.2 Aanbevelingen	60
5.3 Nawoord	62
Literatuurlijst.....	64
Bijlage 1: Interviewstructuur.....	66

1. Inleiding

Het religieuze landschap in Nederland is aan verandering onderhevig. De secularisatie zet door volgens het rapport 'God in Nederland'¹. Steeds minder mensen zijn verbonden met een (christelijke) geloofsgemeenschap en de rol van het christelijk geloof in de samenleving verandert. Deze ontwikkeling dwingt kerken al enige tijd om na te denken over wie ze zijn en hoe ze zich verhouden tot deze zich steeds scherper aftekenende werkelijkheid. Een manier waarop kerken hiermee omgaan is door aandacht te schenken aan missie. In de loop der jaren een grote diversiteit aan begrippen, modellen en methoden op dat gebied ontstaan. Er wordt door diverse organisaties en denominaties geïnvesteerd in evangelisatie en gemeentestichting op eigen bodem. Kerken zijn zoekende. In het rapport *Op hoop van zegen*² van de PKN over de geleerde lessen van acht jaar pionieren, wordt door Martijn Vellekoop de vergelijking gelegd met de gebroeders Wright. Net zoals de gebroeders Wright door *trial and error* pioniers waren in hun vakgebied - het waren trouwens van oorsprong fietsmakers - zo is ook de PKN op zoek naar welke nieuwe vormen van kerkzijn werken. Mogelijk in de hoop dat het kerkelijk leven weer een vlucht neemt wanneer de sleutel daarvoor ontdekt is.

Het voornaamste model voor gemeentestichting dat de PKN daar momenteel voor gebruikt is de pioniersreis (zie afbeelding 1.1). Dit model is gebaseerd op de *serving-first journey* (zie afbeelding 2.4) die is ontwikkeld door de Britse missioloog Michael Moynagh. Het *serving-first* model is door Moynagh ontwikkeld op basis van het observeren van de praktijk van gemeentestichting voor niet-kerkelijken in Groot-Brittannië.³ De interkerkelijke samenwerking die de stuwkracht vormt achter vele nieuwe gemeentestichtingen in Groot-Brittannië draagt de naam *Fresh Expressions* (vanaf nu aangeduid met FX). Het *serving-first* model is een grove schets die weergeeft hoe deze nieuwe vormen van kerkzijn voor niet-kerkelijken tot stand kunnen komen in de praktijk. De PKN heeft dit model vertaald voor de Nederlandse context en gebruikt het als leidraad voor de toerusting van de pioniers en vrijwilligers van de pioniersplekken.⁴ Zes van de acht thema's die behandeld worden bij de pionierstraining zijn gebaseerd op de verschillende fasen van de pioniersreis. Zo drukt dit model voor gemeentestichting, gebaseerd op en ontwikkeld in de Britse context en vertaald door de

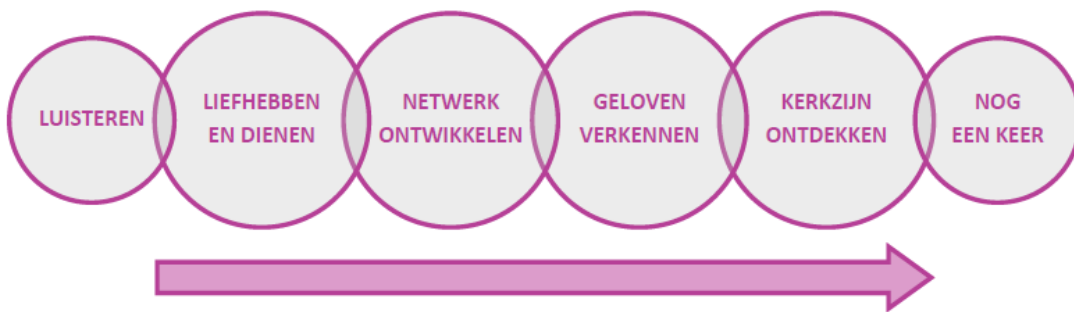
¹ Radboud Universiteit, Bijzondere Faculteit der Theologie (2016, 13 maart), *God in Nederland*, geraadpleegd op 14 maart 2018, <http://www.ru.nl/theologie/@1031466/god-nederland/>.

² Protestantse Kerk Nederland (2017, januari), *Op hoop van zegen, ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren*, geraadpleegd op 14 maart 2018, <http://lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/01/Tussenstand-pionieren-januari-2017-Op-hoop-van-zegen.pdf>.

³ Moynagh, M., *Church for Every Context* (Londen: SCM Press, 2012), p. 208.

⁴ Protestantse Kerk Nederland (2018). Liefhebben en dienen. Geraadpleegd op 23 maart 2018, van <http://www.lerenpionieren.nl/kernthemas/liefhebben-en-dienen/>.

PKN, een belangrijke stempel op een groot gedeelte van de Nederlandse praktijk voor gemeentestichting.

Afbeelding 1.1: De pioniersreis zoals vertaald en gebruikt door de PKN

Een dergelijk model dat, zoals Moynagh het zelf noemt, hypothetisch en beschrijvend van aard is vertalen en in de praktijk gebruiken roept de nodige vragen op. In welke context is het model ontstaan? Waarom is het *serving-first* model in de eerste plaats ontwikkeld? Welke vragen probeert het te beantwoorden? Welke missiologische vooronderstellingen liggen er ten grondslag aan het model? Op welke wijze is het model vervolgens vertaald naar de Nederlandse context? Welke vertaalkeuzes zijn daarbij gemaakt en waarom? Wat zeggen deze vertaalkeuzes over de interpretatie en mogelijke aanpassing van het model voor de Nederlandse context?

Andere vragen zijn pragmatischer van aard. Hoe werkt de omgang met de pioniersreis in de praktijk voor pioniers? Welke betekenis heeft het model voor hen? Ervaren pioniers een of meerdere knelpunten in de groei van een pioniersplek wanneer er door middel van dit model naar de praktijk gekeken wordt? En zo ja, wat zegt dit over het model en over hun theologische opvattingen?

Een deel van mijn eigen werkzaamheden als missionair werker in Utrecht Leidsche Rijn voor de NGK Rijnwaarde bestaat uit het pionieren met een kleine geloofsgemeenschap. Ons doel is om in de wijk Terwijde een geloofsgemeenschap te vormen samen met niet-kerkelijke wijkgenoten. De eerste drie stappen van de pioniersreis zien we terug in de praktijk. De ontwikkeling van fase drie 'netwerk ontwikkelen' naar fase vier 'geloof verkennen' is voor ons een grotere uitdaging gebleken. Zou er mogelijk sprake zijn van een 'bottleneck' in de ontwikkeling van nieuwe vormen van kerk-zijn? Of zegt de wijze waarop wij het model gebruiken iets over onze opvattingen over evangelisatie en gemeentestichting? In zijn lectorale rede zegt Sake Stoppels dat er aanwijzingen zijn dat er een groeiende beduchtheid

is voor evangelisatie als werving - het redden van zielen.⁵ In hoeverre speelt deze beduchtheid voor evangelisatie als werving een rol in de wijze waarop de pioniersreis wordt ervaren?

Juist in deze fase van zoeken en proberen op missionair vlak is onderzoek doen lastig en tegelijkertijd van groot belang. Het is belangrijk om nu al inzicht te krijgen in de lessen die er te trekken zijn uit de opgedane ervaringen om in de toekomst beginnersfouten te vermijden. Het is ook lastig, omdat processen die nog niet af zijn zich lang niet altijd eenvoudig met elkaar laten vergelijken. Daarbij heeft het onderzoeksveld van het pionieren en gemeentestichting iets 'spannends'. Basale theologische vragen, zoals: Wat is de kerk? Wat is haar missie? Wat is redding?, worden opnieuw gesteld en de antwoorden in de praktijk gezocht. Stoppels gebruikt het beeld van een liminale fase, een overgangsfase, waarin het oude voorbij is en het nieuwe zich nog niet scherp (genoeg) aftekent.⁶ Onder andere de huidige pioniers en gemeentestichters zouden zich in die liminale fase bevinden.

Antwoorden op de eerder genoemde vragen rondom de pioniersreis kunnen deels gevonden worden in theologische reflectie op het model en deels door de ervaring van pioniers in de praktijk. Binnen de PKN zijn er tientallen pioniers actief op het gebied van evangelisatie en gemeentestichting met inmiddels veel praktijkervaring. Door het praktijkonderzoek te richten op een mogelijke bottleneck die pioniers in de praktijk ervaren in relatie tot de pioniersreis zou de verhouding van het model met de praktijk blootgelegd kunnen worden. Het eerste deel van dit onderzoek bestaat zodoende uit een kritische reflectie op de pioniersreis en het tweede deel geeft inzicht in de wijze waarop de pioniersreis in de praktijk functioneert. Reflectie op de theorie en praktijk van de pioniersreis kan leiden tot inzichten in de wijze waarop kerken in Nederland zich momenteel verhouden tot het veranderende religieuze landschap.

1.1 Onderzoeksvraag en deelvragen

Zo kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:

Ervaren pioniers, uitgezonden door de Protestantse Kerk Nederland, in hun praktijk van gemeentestichting een bottleneck in het groeiproces van hun pioniersplek, zoals weergegeven in het model van de pioniersreis dat de PKN hanteert? En zo ja, waar in dit groeiproces?

⁵ Stoppels, S. (2019). *Heil zien in missionaire initiatieven. Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen van geloofsgemeenschap*. Lectorale rede, in verkorte vorm gehouden op 21 juni 2019 aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) p. 33.

⁶ Stoppels, S. (2019). *Heil zien in missionaire initiatieven*. p. 10.

Deze onderzoeksvraag leidt tot de volgende deelvragen, onderverdeeld per hoofdstuk.

Hoofdstuk 2: Het *serving-first* model en zijn context

1. Hoe is het *serving-first* model ontstaan?
2. Wat is het eigene van het *serving-first* model? Welke missiologische vooronderstellingen liggen er ten grondslag aan het *serving-first* model?

Hoofdstuk 3: De pioniersreis en pioniers

1. Op welke wijze heeft de PKN het *serving-first* model als de pioniersreis vertaald?
2. Ervaren de ondervraagde pioniers een bottleneck in de pioniersreis? Kan deze ervaring op enige wijze verhelderd worden?

Hoofdstuk 4: Conclusies en aanbevelingen

1. Welke conclusies kunnen getrokken worden naar aanleiding van onderzoeksvraag en onderzoek?
2. Welke aanbevelingen zouden er gedaan kunnen worden voor het gebruik van het *serving-first* model voor de training van pioniers en vrijwilligers door de PKN?
3. Welke thema's vragen om meer en specifiek onderzoek?

1.2 Onderzoeksmethoden en verantwoording

Voor mijn literatuuronderzoek met betrekking tot het *serving first* model zal ik me specifiek richten op literatuur van Moynagh. Daarnaast heb ik onder andere gebruik gemaakt van literatuur van Christopher J.H. Wright en John R.W. Stott om het model binnen een bredere theologische discussie te plaatsen van 'evangelisatie' versus 'social ministry'. Voor de analyse van de pioniersreis heb ik gebruik gemaakt van stukken, brochures, rapporten, websites en een gesprek om de achtergrond van de vertaling en toepassing te achterhalen. Het praktijkonderzoek richt zich op de ervaring van pioniers met verschillende werkvelden en theologische achtergronden. Het empirisch onderzoek wordt gedaan door middel van semigestructureerde interviews. In totaal zullen er vijf diepte-interviews afgenomen en geanalyseerd worden. Met vijf interviews kan er in grote lijnen een beeld geschetst worden van de verhouding van pioniers ten opzichte van de pioniersreis.

Reflectie op de praktijk vanuit de missiologie is en blijft noodzakelijk in de zoektocht van de kerk om de juiste koerst te bepalen. De pioniersreis is een model dat zowel een bepaalde missiologie vertegenwoordigt en tegelijkertijd de praktijk van gemeentestichting beïnvloedt. Dit onderzoek beoogt meer inzicht te krijgen in de pioniersreis en op welke wijze deze

functioneert in de praktijk. Dit inzicht kan helpen in de reflectie op missiologische vooronderstellingen en de strategische inzet van de pioniersreis. Wat dit onderzoek relevant maakt is dat het bijdraagt aan de reflectie, zowel vanuit de missiologie als vanuit het veldonderzoek, op het proces van gemeentestichting in de Nederlandse context.

1.3 Overzicht van inhoud

In het tweede hoofdstuk staat de analyse van het *serving-first* model centraal. In welke context is het ontstaan? Welke vragen probeert het model te beantwoorden? Op welke wijze dient het model missiologisch geanalyseerd te worden met behulp van theorie over gemeentestichting en zending?

In het derde hoofdstuk wordt de pioniersreis besproken. Eerst zal er gekeken worden naar de context en de vertaling van de pioniersreis zoals de PKN die heeft vertaald. Vervolgens zal er ingegaan worden op het veldonderzoek door allereerst een verantwoording van de methodiek te geven. Er zal er ingegaan worden op overeenkomsten en verschillen in de opvattingen van de pioniers en het ervaren van een bottleneck in het proces van pionieren. Dit hoofdstuk sluit af met het bespreken van mogelijke verklaringen van deze ervaring.

In het vierde hoofdstuk sluit ik af met een conclusie en geef ik aanbevelingen.

2. Een groeimodel voor de nieuwe kerk

Vernieuwing en contextualisatie van de kerkzijn door de eeuwen heen steeds aanwezig geweest betoogt Philip Harrold.⁷ Vernieuwingsbewegingen hebben zodoende iets paradoxaals. Enerzijds zijn ze deel van een traditie van vernieuwing en grijpen ze terug op 'oude principes en waarden' uit het evangelie en de kerkgeschiedenis. Anderzijds zijn ze in zekere zin ook 'werkelijk nieuw'. Er komt iets in beweging dat er op het moment, op die plek en op die wijze er nog niet of weinig is. De door Harrold beschreven blik op de kerkgeschiedenis als een traditie van innovatie kwalificeert missionaire bewegingen zoals FX als de potentiële - want lang niet alle innovatieve bewegingen hebben een duidelijk stempel gedrukt - vlaggendragers van de toekomstige kerk.

Het in 2004 uitgebrachte rapport *Mission-shaped Church* benadrukte de waarde en noodzaak van nieuwe vormen van kerkzijn voor de gevestigde kerken in Groot-Brittannië.⁸ Volgens het rapport vraagt de huidige tijd en context naar het zoeken van nieuwe vormen van kerkzijn naast die van de gevestigde kerken. Deze zoektocht is al langer gaande, zoals ook in paragraaf 2.1.1 zal blijken, maar het rapport werd in dat proces een belangrijke mijlpaal voor de start van FX. Bisschop Steven Croft van de *Church of England* en één van de initiators van de beweging, beschrijft FX *als volgt*:

“(..) a Fresh Expression is a form of church for our changing culture established primarily for the benefit of people who are not yet members of any church.”⁹

Deze beweging zou gezien kunnen worden als een 'vernieuwingsbeweging in wording', zoals Harrold suggereert. FX zijn niet ingericht naar één bepaalde vorm van kerkzijn en zouden gezien kunnen worden als het proefondervindelijk zoeken naar welke nieuwe vormen van kerkzijn werken. Het gevolg hiervan is dat er veel verschillende vormen zijn ontstaan - van nieuwe kloosters tot café-kerken.

Vanaf het begin van het ontstaan van FX is er door verschillende personen en instituten onderzoek gedaan naar de praktijk in Groot-Brittannië. De Anglicaanse theoloog Michael Moynagh heeft een belangrijke rol gespeeld in dit onderzoek. In zijn publicaties beschrijft hij welke overeenkomsten de diverse nieuwe vormen van kerkzijn bevatten. Door middel van het *serving-first* model probeert Moynagh de vinger te leggen op de verschillende groeifases

⁷ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 50.

⁸ Williams, R., *Mission-shaped Church: Church Planting and Fresh Expressions of Church in a Changing Context* (London: Church House Publishing, 2004).

⁹ Fresh Expressions, *Our Story*, geraadpleegd op 2 mei 2018, <https://freshexpressions.org.uk/about/our-story/>.

die de 'nieuwe kerkplekken'¹⁰ doormaken. In dit hoofdstuk zullen we stilstaan bij dat model. Wat is de context van het *serving-first* model? Hoe is het ontstaan? Wat is het eigene van dit model? Op welke vragen geeft het model een antwoord? Op welke wijze worden deze vragen beantwoord vanuit de missiologie?

2.1 De context van het *serving-first* model

Om het *serving-first* model goed te begrijpen is het van belang de context waarin het is ontwikkeld te kennen. Die context bestaat uit verschillende lagen. De eerste is die van de FX beweging waarbinnen het onderzoek plaatsgevonden heeft dat weer ten grondslag ligt aan het model. Hoe is FX ontstaan? Wat is het eigene aan FX? De tweede gaat over de reden waarom en de wijze waarop onderzoek gedaan wordt naar FX. De derde laag is die van de auteur die het model beschrijft.

2.1.1 Het ontstaan van Fresh Expressions

De aanloop naar de oprichting van FX in 2005 gaat verder terug dan het rapport *Mission-shaped Church* van Williams. Stefan Paas beschrijft hoe er na de Tweede Wereldoorlog in de Verenigde Staten met name onder de evangelicalen een groeiend bewustzijn ontstond van Europa als zendingsland.¹¹ De toegepaste tactiek bestond enerzijds uit door oorlog geteisterde Europa mee te helpen op te bouwen en anderzijds uit massa-evangelisatie bijeenkomsten. Toen deze tactiek steeds minder aansloot bij de behoefte van de Europeanen veranderde deze naar een strategie van gemeentestichting en het opzetten van theologisch onderwijs. Door het planten van nieuwe vaak evangelische kerken hoopten Amerikanen de oude Europese kerk te revitaliseren. Vanaf de jaren zestig wordt de *Church Growth Theory* ontwikkeld door Donald McGavran die van invloed is geweest op het denken over gemeentestichting en evangelisatie. Het klassieke denken over gemeentestichting, *plantatio ecclesiae*, bestaat volgens Paas uit drie fases: verkondiging, verzamelen en planten.¹² De *Church Growth Theory* brengt deze terug naar een enkele stap: gemeentestichting is evangelisatie. In landen die voornamelijk christelijk zijn en waar al een traditionele kerk present is, kan een nieuwe kerk direct geplant worden als het middel voor evangelisatie. In het klassieke *plantatio ecclesiae* is gemeentestichting juist het doel en niet het middel voor evangelisatie.

¹⁰ De PKN gebruikt het begrip 'nieuwe kerkplekken' in haar nota 'Mozaïek van kerkplekken' om de pioniersplekken mee aan te duiden. Aangezien dit onderzoek zich richt op de pioniersreis zoals de PKN die heeft vertaald en de praktijk van de pioniersplekken heb ik ervoor gekozen dezelfde term te gebruiken. Synoniemen zijn: kerkplant en nieuwe gemeentestichting.

¹¹ Paas, S., *Church planting in the secular west: learning from the European experience* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2016) p. 43.

¹² Paas, S., *Church planting in the secular west*, p.16.

In de jaren zestig en zeventig waren sommigen in Groot-Brittannië, zoals de Britse missioloog Lesslie Newbigin¹³, al van mening dat de sterk veranderende maatschappij vroeg om nieuwe contextualisatie van de kerk. Er werd binnen de traditionele kerk geëxperimenteerd door enkele pioniers zoals Patrick Blair in Chester-le-Street¹⁴ en door de Holy Trinity Brompton in Londen.¹⁵ In de jaren 90 werd de organisatie DAWN (*Discipling a Whole Nation*) van de Amerikaan James Montgomery een belangrijke aanjager van gemeentestichting om het tij van verdere kerkverlating te keren. Het principe van Montgomery was om voor elke 1000 bewoners een kerk te stichten om zo een hele natie te bereiken. In 1992 werd tijdens een interkerkelijk congres in Birmingham de grootse ambitie uitgesproken om voor de millenniumwissel 10.000 nieuwe kerken te stichten. Dit project droeg de naam *Challenge 2000*. Ondanks of dankzij de hoge ambities faalde het project.¹⁶ Veel nieuwe kerkplekken uit die periode waren klein en kwetsbaar en hadden een kort bestaan. Moynagh geeft aan dat de voornaamste reden daarvoor is dat ze niet ver genoeg gingen in hun contextualisatie. Ze bleven volgens hem hangen in een model van kerkzijn dat uiteindelijk veel leek op het klassieke model, maar in een nieuw jasje. Zo voorzag het vooral in de behoefte van mensen met een christelijke achtergrond, maar bleef de stap om aan te haken voor mensen zonder christelijke achtergrond te groot.

In de jaren die volgden bleven de ledentallen van de verschillende denominaties afnemen. Hierdoor werd de vraag hoe kerk te zijn in deze tijd en context steeds urgenter en groeide het idee dat doorgaan op de huidige weg niet zou volstaan.

De doorslag voor een proactief en breder gedragen beleid op nieuwe vormen van kerkzijn was het rapport *Mission Shaped Church* dat in 2004 werd gepubliceerd. In het rapport, dat door de *Church of England* en de *Methodist Church* geïnitieerd was, werden concrete aanbevelingen gedaan op basis van al bestaande experimenten van kerk-zijn. Behalve deze twee kerken sloten zich meer kerken en bewegingen aan die de noodzaak van het experimenteren onderschreven.¹⁷

Het beleid om actief nieuwe vormen van kerkzijn te initiëren had verschillende implicaties. Allereerst werd er een team gevormd dat het beleid moest gaan uitvoeren namens alle

¹³ Newbigin, L., (1977). What is "a local church truly united"?, *The Ecumenical Review*, 29(2), pp.115-118.

¹⁴ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. x.

¹⁵ Lockley, P. (2018). Church Planting and the Parish in Durham Diocese, 1970-1990: Church Growth Controversies in Recent Historical Perspective, *Journal of Anglican Studies*, 16(2), 103–127.

¹⁶ Paas, S., *Church planting in the secular west*, p.164: "In fact, by the end of the decade there were fewer churches than in 1992: 1,867 churches were opened while 2,757 churches closed - a net loss of 890 churches".

¹⁷ Dat zijn: *Church of Scotland*, *The Salvation Army*, *The United Reformed Church* en *The Baptist Union*.

deelnemende kerken en bewegingen. Dit team hield zich bezig met de toerusting en training van de gemeentestichters. In eerste instantie gingen ze in gesprek met de pioniers die al langer bezig waren. Goede voorbeelden werden verzameld en gecommuniceerd door onder andere een DVD die is uitgebracht. Ervaringen werden uitgewisseld in kleinere netwerken waardoor men kon leren van elkaars praktijkervaring.

2.1.2 Het eigene van Fresh Expressions

FX staan in een traditie van evangelisatie door gemeentestichting zoals hiervoor beschreven. Volgens Paas kan er globaal onderscheid gemaakt worden in drie motieven voor gemeentestichting.¹⁸

1. *Confessionele zuiverheid*: Gemeentestichting om de confessionele zuiverheid te willen herstellen, omdat de bestaande kerk (bijvoorbeeld de Rooms-Katholieke kerk in Brazilië) daar volgens de gemeentestichters vanaf gedreven is of dat nooit heeft gewaarborgd (in Brazilië bijvoorbeeld door de Pinksterkerk). Ook veel opwekkingsbewegingen (bijvoorbeeld door Methodisten) vallen onder deze vorm van gemeentestichting.
2. *Groei*: Het doel van gemeentestichting is numerieke groei van leden. Gemeentestichting wordt daarbij gezien als een effectieve methode om kerkgroei te bewerken. Een methode van evangelisatie waarbij de kerk in een andere stad of dorp een nieuwe gemeente start die weer nieuwe leden aantrekt.
3. *Innovatie*: Gemeentestichting als reflectie op de kerk en missie. Dit motief kan geworteld zijn in de teleurstelling in eerdere evangelische gemeentestichtingsmethodieken.

Bewegingen zoals de *Church Growth Theory*, DAWN en *Challenge 2000* werden in eerste instantie vooral gedreven om 'confessionele zuiverheid' en 'groei' te bewerkstelligen door gemeentestichting. Het eigene van FX is dat er, naast die beide twee motieven, ook veel nadruk ligt op innovatie als motief voor gemeentestichting. Juist het gebrek aan innovatie is volgens Moynagh een belangrijke reden dat de kerk leegloopt. Hij maakt onderscheid op het gebrek aan innovatie op drie gebieden: relevantie, beschikbaarheid en organisatie.¹⁹

Allereerst is de kerk steeds minder goed in staat geweest betrokken te zijn bij de dagelijkse beslommeringen van mensen. Ten tweede heeft de kerk de leegloop aan zichzelf te danken doordat ze niet meegegroeid is met de toenemende diversiteit. Met name in de steden waar de diversiteit groot is en fysieke aanwezigheid van een gebouw vaak niet voldoet, is ze niet voldoende present gebleken voor grote groepen mensen. Als derde is de leegloop te verklaren door de manier waarop de kerk zich heeft georganiseerd. De organisatie van de traditionele kerk is gestoeld op geestelijken en grote gebouwen. Dit systeem kost veel tijd en

¹⁸ Paas, S., *Church planting in the secular west*, p. 48.

¹⁹ Moynagh, M., *Church for every Context*, p. 76-80.

geld en is niet flexibel. Een veranderende samenleving vraagt volgens Moynagh om een veranderende kerk. Wanneer de kerk niet of slechts langzaam verandert zal ze wegens een gebrek aan relevantie, beschikbaarheid en goede organisatie vanzelf leeglopen. Innovatie, ook door middel van gemeentestichting, is van levensbelang voor de kerk als geheel.

Al in 2003 begon aartsbisschop Rowan Williams het principe van de *mixed economy* uit te leggen. Hiermee beschrijft hij de complementaire verhouding tussen de traditionele kerk en de nieuwe vormen van kerk-zijn. Zoals rivieren en meren - hoewel verschillend van vorm - met elkaar verbonden zijn, in elkaar overlopen en elkaar voorzien van water, zo verhouden FX en traditionele kerken zich ook met elkaar.

In de praktijk kan de verhouding tussen een nieuwe kerkplek en de traditionele kerk spanning opleveren. Philip Lockley concludeert dat de frictie tussen bisschop Jenkins en de nieuwe kerkplek *Area Church* in de jaren 80 vooral te maken had met verschillen op theologisch vlak.²⁰ De bisschop was liberaal in zijn theologie en conservatief in zijn ecclesiologie terwijl de nieuwe kerkplek conservatief was in haar theologie en liberaal in haarn ecclesiologie. In het concept van *mixed economy* vullen beide vormen van kerkzijn en theologie elkaar aan in plaats van elkaar te zien als een bedreiging.

Een beeld dat Moynagh gebruikt om *mixed economy* te verduidelijken is die van de kerk als 'tempel', 'synagoge' en 'tent'.²¹ De tempel staat symbool voor de verbondenheid met het hele 'lichaam van Christus' zoals concilies, synodes, conferenties, retraites en websites. De synagoge is de plaatselijke kerk waar mensen komen. De tent staat symbool voor kleine gemeenschappen die kerkzijn in een bepaalde context en het dagelijks leven vormgeven. Een *Fresh Expression* kan de vorm en betekenis van een 'synagoge' aannemen, maar kan ook tijdelijk zijn, zoals een tent. Moynagh beoogt met dit beeld het begrip kerk te verbreden. Ook die tijdelijke vormen, of ze nu wel of niet toegroeien naar een vastere vorm, zijn volwaardig onderdeel van de gehele kerk. Daarbij probeert hij door middel van dit beeld een antwoord te geven op de vraag op welke manier FX een onderdeel gaan uitmaken van de landelijke kerken.²²

Dit genoemd hebbende, is er tegelijkertijd ook niets nieuws onder de zon. Innovatie als motief heeft ook een rol gespeeld in de eerder genoemde bewegingen van

²⁰ Lockley, P. (2018). Church Planting and the Parish in Durham Diocese, 1970-1990: Church Growth Controversies in Recent Historical Perspective, *Journal of Anglican Studies*, 16(2), p. 126.

²¹ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 67-68.

²² De PKN heeft in haar nota 'Mozaïek van kerkplekken' een dergelijk model geïntroduceerd waar ze spreken over huis, *tiny house* en caravan. Dit model lijkt vooral antwoord te geven op vragen die te maken hebben met dezelfde *mixed economy* waar Moynagh in zijn beeld ook op reageert. Wat is een kerk? Wanneer is een pioniersplek een kerk? Wat is ervoor nodig aan organisatie, lidmaatschap, ambten om een kerk te zijn? Reuver, R de, Vellekoop, M., *Mozaïek van kerkplekken: Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen* (Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2019).

gemeentestichting, zij het in mindere mate.

Het eigene van FX zit hem misschien wel het meeste in de schaalgrootte en de interkerkelijke aanpak. Waar gemeentestichting in de vorige eeuw vooral iets was van evangelische kerken en een kleine groep binnen de traditionele protestantse kerken, is FX een breed gedragen beweging binnen de laatstgenoemde groep. Dit resulteert in ieder geval in een numerieke groei van het aantal nieuwe kerkplekken.

2.1.3 Onderzoek naar Fresh Expressions

Na de oprichting van FX is er door verschillende teams en individuen kwalitatief en kwantitatief onderzoek gedaan naar het functioneren van de nieuwe kerkplekken.²³

Onderzoeken, bijvoorbeeld naar de achtergrond van de betrokkenen, laten soms verschillende resultaten zien.²⁴ Deze verschillende resultaten zouden verklaard kunnen worden doordat de diversiteit in FX zo groot is.

Het *Church Growth Research Programme* van *The Church of England*, die ook onderzoek doen naar FX, geven tien redenen waarom onderzoek naar kerkgroei van belang is.

- (1) To find practical evidence to support mission
- (2) To understand better the identity and context of the Church of England in the 21st Century
- (3) To bring clarity to issues around church growth
- (4) To identify what is effective and why
- (5) To identify what is not effective and why
- (6) To support and share good practice
- (7) Because an understanding of how to effectively share the Good News of the Kingdom is important
- (8) Because church attendance is declining in the Church of England
- (9) To inform good stewardship and ensure that funds are spent effectively
- (10) To identify areas where further research is needed.²⁵

²³ Moynagh baseert zich op meer dan 150 *case studies* van kwalitatief onderzoek in zijn boek *Church for every context*. (*Church for Every Context* (2012) p. xx.). Kwantitatief onderzoek is onder andere door de *Church Army Research Unit* (CARU) gedaan. Zij ronden begin 2017 het grootschalig onderzoek *'Encountering The Day of Small Things'* af dat plaatsvond tussen 2012 en 2016. Het CARU berekende in 2014 dat er binnen de *Church of England* 1109 *Fresh Expressions* waren met zo'n 50.000 betrokkenen. Het onderzoek richtte zich op 21 van de 41 bisdommen die volgens de onderzoekers representatief zijn voor de andere helft van de kerk. Dat betekent dat er binnen de *Church of England* in totaal zo'n 2100 *Fresh Expressions* met zo'n 94.000 bezoekers waren in 2014. Inmiddels zullen die aantallen hoger liggen. (Lings, G., *The Day of the small things* (Sheffield: Church Army, 2016)).

²⁴ David Male stelt in zijn onderzoek dat slechts 29% van de *Fresh Expressions* in het bisdom waar hij onderzoek heeft gedaan zich daadwerkelijk richt op niet-kerkelijken. (Paas, S., *Church planting in the secular west*, p.165.). John Walker concludeert dat het niet goed vast te stellen is of *Fresh Expressions* meer of minder effectief zijn in het bereiken van niet-kerkelijken. En daarnaast benoemt hij dat daar waar er een significant groter percentage niet-kerkelijken deelnemen dit vooral te wijten is aan de deelname van kinderen. Hij noemt *Fresh Expressions* die zich volledig richten op kinderen zoals het concept *Messy Church*. (Paas (2016) p.167.).

²⁵ The Church Growth Research Programme, *From Anecdote to Evidence: Findings from the Church*

Wat opvalt is dat de meeste redenen vooral praktisch van aard zijn. Onderzoek moet met name leiden tot een verbetering en ondersteuning van de praktijk. Dit is kenmerkend voor het onderzoek dat gedaan wordt op initiatief van een van de kerken of FX zelf. Mogelijk heeft dit verband met de opdrachtgever van het onderzoek, de vooraf gekozen onderzoeksvraag en de wijze van onderzoeken. De valkuil is dat (theologische) reflectie op het fenomeen FX daardoor onderbelicht kan blijven. Men gaat uit van een - al dan niet werkende - praktijk die verbeterd dient te worden, terwijl de praktijk zelf ook ter discussie moet worden gesteld. Oftewel, is het onderzoek zo ingericht dat er ook uit kan blijken dat FX als zodanig niet of onvoldoende werkt als model voor missie? Uit de diversiteit aan onderzoeksresultaten blijkt in ieder geval dat het moeilijk is een scherp beeld te creëren over wat FX precies inhouden en wat het missionair gezien daadwerkelijk oplevert.

2.1.4 De persoon en het denken van Moynagh

Om het *serving-first* model beter te begrijpen is het van belang om kort stil te staan bij de persoon Moynagh. Het is hier goed om te noemen dat hij zelf aangeeft dat het model is ontwikkeld binnen het team van FX en in gesprek met derden.²⁶ Hoewel Moynagh dus niet de enige auteur van het model is, vertegenwoordigt hij een aantal aspecten die voor het hele team van FX een rol kunnen spelen. Aan het begin van zijn boek *Church for Every Context* beschrijft hij zijn standpunt.

I write as a Church of England minister who is a member of the UK's national Fresh Expressions team (..) This inevitably means that my perspective has something of an institutional feel. (..) Like many in the emerging church conversation, I have a low-church evangelical background, but in the early 1990s my journey took me to a more sacramental church, where we pioneered - in today's language - several fresh expressions of church.²⁷

Moynagh benoemt drie rollen waar vanuit hij schrijft: als predikant, als lid van het FX team en als ervaringsdeskundige in het pionieren. Samengevat heeft Moynagh de rol als *insider* en daarvoor gelden zowel voor- als nadelen. Een *insider* heeft meer beschikbare middelen voor het doen van onderzoek zoals de toegang tot netwerken, individuen en gegevens. Daarbij kent een *insider* de taal en cultuur beter wat een voordeel biedt in het begrijpen en interpreteren van de gegevens. Zijn eigen praktijkervaring als pionier maakt hem binnen zijn vakgebied mogelijk meer geloofwaardig.

Een nadeel is dat het als insider wellicht lastiger is van een afstand te kijken en kritisch te

Growth Research Programme 2011-2013 (The Church Commissioners for England, 2014) p. 5 (opmaak aangepast).

²⁶ Moynagh, M., *Church in Life: Innovation, Mission and Ecclesiology* (London: SCM Press, 2017) p. 44.

²⁷ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. xx-xxi.

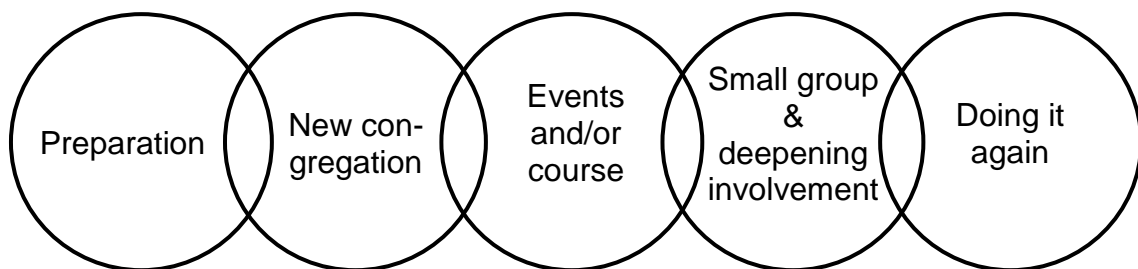
zijn. Achter de missie van FX ligt de veronderstelling dat pionieren een belangrijk - zo niet het belangrijkste - middel is voor de noodzakelijke vernieuwing van de kerk. Gezien deze vooronderstelling is het de vraag, zoals ik die ook in de voorgaande paragraaf 2.1.3 stel, óf er een kritisch onderzoeksresultaat kan worden gepubliceerd. Zou het zo kunnen zijn dat wanneer Moynagh en zijn team zou moeten constateren dat FX als strategie voor evangelisatie niet werkt, hij de stoelpoten onder zijn eigen baan vandaan zaagt?

2.2 Analyse van het *serving-first* model

Nu de context van het *serving-first* model besproken is, zullen we het model zelf gaan analyseren. Hoe is het *serving-first* model ontstaan? Wat is het eigene van het *serving-first* model? Op welke vragen probeert het model een antwoord te geven? Op welke wijze worden dezelfde vragen besproken vanuit de missiologie?

2.2.1 Het ontstaan van het model

Ten grondslag aan de totstandkoming van het *serving-first* model staan volgens Moynagh twee andere modellen die een proces van gemeentestichting beschrijven.²⁸ Omdat beide modellen aspecten bevatten die zowel betekenisvolle overeenkomsten alsook verschillen bevatten met het *serving-first* model zullen we ze beiden behandelen. Het eerste model is het *worship-first* model (afbeelding 2.1).

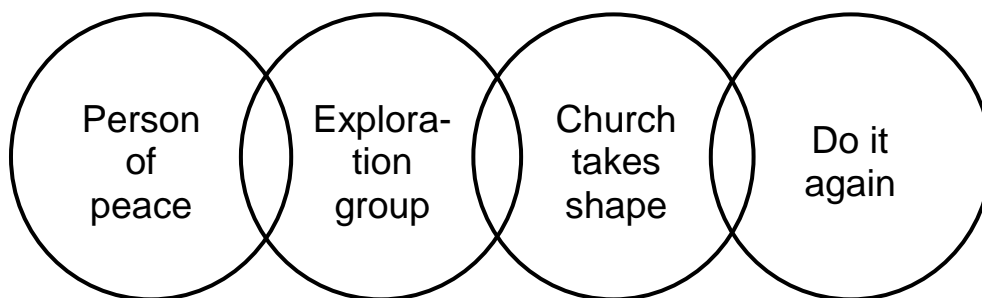

Afbeelding 2.1: *Worship-first* model

²⁸ Opvallend is de Moynagh in zijn boek *Church for Every Context* (p. 197-221) in zijn conclusie het *worship-first* model en het *serving-first* model nadrukkelijk naast elkaar zet als complementair en twee invalshoeken waar vanuit men te werk kan gaan. Ook noemt hij in dat hoofdstuk niet het *person-of-peace* model. In zijn boek *Church in Life* (p. 38-58) daarentegen wordt het *serving-first* model beschreven als de uitkomst van een ontwikkeling van het *worship-first* model en het *person-of-peace* model. Deze verschillen lijken aan te tonen dat er een ontwikkeling van inzicht is bij Moynagh en het FX team. Er is in de loop der jaren een voorkeur ontstaan voor het *serving-first* model ten opzichte van het *worship-first* model. Die ontwikkeling zou te maken kunnen hebben met wat Moynagh beschrijft met de groeiende kloof tussen kerk en maatschappij (*Church in Life*, p. 44). Het *serving-first* model zou meer dan de andere twee modellen rekening houden met die kloof en speelt daar op in. Aangezien de tweede beschrijving ook de meest recente is, zullen we wat betreft het ontstaan van het model uitgaan van de ontwikkeling zoals Moynagh die in *Church in Life* beschrijft.

Het *worship-first* model concentreert zich op de eredienst als de eerste en belangrijke stap van gemeentestichting. Het houden van de eerste eredienst, wat prioriteit heeft in het proces, is het startsein van de nieuwe kerk. Het kernteam nodigt nieuwe mensen uit om naar de eredienst of andere activiteiten te komen. Een dergelijke werkwijze past goed bij de praktijk van de in paragraaf 2.1.1 besproken *Church Growth Theory*. Er zijn bekende voorbeelden van nieuwe kerkplekken in Groot-Brittannië waarbij deze werkwijze vruchtbaar is gebleken.²⁹ Met behulp van dit model kan een nieuwe kerk snel groeien, omdat er soms veel gemeenteleden worden meegezonden om het team te ondersteunen. Dit biedt volgens Moynagh de mogelijkheid dat de nieuwe kerkplek op relatief korte termijn financieel onafhankelijk kan zijn van de zendende kerk.

Ook zijn er zwakke kanten aan het model. Het is namelijk gericht op de eredienst en daarmee neemt het al snel een vorm van kerkzijn aan die past bij mensen met een christelijke achtergrond. De kans is aanwezig dat er om die reden een kloof ontstaat tussen de vorm die de eredienst en de kerk heeft aangenomen - waar de startende groep de grootste invloed op heeft - en mensen zonder christelijke achtergrond. Deze vorm van gemeentestichting is volgens Moynagh vooral geschikt om mensen te bereiken met een christelijke achtergrond die de kerk (bijna) hebben verlaten.³⁰

Afbeelding 2.2: *Person of peace model*

Bovenstaande tekortkomingen hebben er volgens Moynagh mede toe bijgedragen dat er een nieuwe benadering tot stand kwam die wordt beschreven in het *person of peace* model (afbeelding 2.2). Het begrip *person of peace*, oftewel 'persoon van vrede', wordt genoemd door Jezus in Lukas 10:6. Hij stuurt zijn discipelen erop uit en vertelt hen een persoon van vrede te vinden die hen in huis verwelkomt. De uitleg dat de persoon van vrede open staat voor het evangelie en dat men vooral naar deze mensen op zoek moet zijn, is de basis voor

²⁹ Onderzoek naar vijf nieuwe kerkplekken in het oosten van Londen van de *Holy Trinity Brompton* die op deze wijze hebben geopereerd, wijst uit dat deze vijf initiatieven zijn gegroeid van 72 naar 750 leden in tien jaar. Een op de vijf leden van de nieuwe kerkplekken waren nieuw-gelovigen ofwel mensen die terugkwamen naar de kerk nadat ze een langere tijd niet naar de kerk waren geweest. (*Church in Life*, p. 40)

³⁰ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 220.

het *person of peace* model.³¹

Volgens Moynagh zoekt een gelovige biddend naar personen van vrede om hen het evangelie uit te leggen. Wanneer die persoon tot geloof komt, wordt deze aangemoedigd om datgene wat hij of zij weet van het evangelie te delen met zijn of haar vrienden. Hierdoor ontstaat er een gemeenschap van vrienden die samen meer willen ontdekken over het geloof. In zekere zin lijkt deze aanpak op het in paragraaf 2.1.1 besproken klassieke *plantatio ecclesiae*. De drie fases voor gemeentestichting: verkondiging, verzamelen en planten, hebben veel overeenkomsten met de eerste drie fases van het *person of peace* model. Het eigene van dit model zit hem in nieuw-gelovigen die verbonden zijn en blijven met hun eigen context en daar het evangelie brengen. Dat draagt bij aan de contextualisatie van het evangelie voor mensen zonder christelijke achtergrond.

Het model heeft ook enkele zwakke kanten. Allereerst gaat het ervan uit dat zowel christenen als nieuw-gelovigen in een netwerk van hechte relaties leven. Van hechte gemeenschappen is steeds minder sprake in een in het westen geïndividualiseerde en gefragmenteerde maatschappij. Ten tweede bestaat het risico dat vriendschap als een middel en niet een doel op zichzelf wordt gezien door wie werkt met dit model. Dit kan de nodige spanning opleveren, zeker als blijkt dat een vriend (nog) geen interesse heeft voor het evangelie.

Het *serving-first* model is volgens Moynagh tot stand gekomen binnen het FX team.³² Het model is ontstaan op basis van observaties van FX die niet-kerkelijke mensen bereiken. Uit de praktijk bleek dat luisteren naar de context een belangrijke succesfactor is voor het bereiken van niet-kerkelijken. Voor het kiezen van plaats, tijd en vorm dient men eerst te weten wie men wil bereiken en wat hen beweegt. Daarnaast bleek ook dat de activiteiten die na het luisteren werden ontplooid steeds minder gericht waren op evangelisatie door middel van een kerkdienst en meer op het opbouwen van contacten en vertrouwen. Een eerste versie van het *serving-first* model werd in 2006 gepubliceerd in een klein boekje dat

Afbeelding 2.3: Een eerdere versie van het *serving-first* model

³¹ Neil Cole en Steve Addison zijn twee prominente auteurs die het principe van de persoon van vrede uitleggen.

³² Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 208.

informatie gaf over het starten van een Fresh Expression (zie afbeelding 2.3).³³

Ten opzichte van het *person of peace* model en het *worship-first* is de eerste fase van *Listening and following God's call* een opvallende aanvulling. Het zou onredelijk zijn te denken dat het 'luisteren' tot dan toe geen onderdeel is geweest van gemeentestichting. De vraag is wat maakt dat deze fase in het *serving-first* model is toegevoegd? Mogelijk heeft dat te maken met de groter geworden hermeneutische kloof tussen kerk en samenleving.

De tweede fase, *Loving service*, heeft in zekere zin overeenkomsten met de eerste fase van het *person of peace* model. In de context van een nieuwe kerkplek heeft *loving and service* ook als doel om vriendschappen op te bouwen met mensen die openstaan voor het evangelie.

In deze eerdere versie zijn twee elementen opgenomen die later zijn weggelaten: *prayer and support* en *connection*. Beide hebben vooral te maken met de relatie van de *Fresh Expression* met de bestaande kerk waar door middel van de doorlopende stippellijn werd benadrukt dat deze tijdens het gehele proces van belang is. Ook de eerste stap, *Listening and following God's call* wordt weergegeven als een doorlopende pijl die het belang ervan gedurende het gehele proces benadrukt. Over de vier cirkels en de volgorde ervan werd destijds het volgende gezegd:

Different fresh expressions visit the other four circles in a different order. We've put them there in the order we think is most common. (...) This map for the journey is based on our observation of many different stories all of which are different. Use it flexibly as a guide and a starting point but not as a final word.³⁴

Men is blijven reflecteren op het model. Dat heeft geleid tot de toevoeging van de laatste cirkel *doing it again* en wijzigingen in woordkeus en vorm. De wijzigingen qua woordkeus hadden volgens Moynagh vooral betrekking op de associatie die bepaalde begrippen oproepen bij de werkers in het veld. Er is gekozen voor een formulering die meer ruimte geeft aan de diversiteit in FX. Wat betreft vorm overlappen de cirkels elkaar in de herziene versie in plaats van dat ze los van elkaar staan. De begrippen *prayer and support* en *connection* boven en onder het model zijn weggelaten. Waarschijnlijk omdat dit aspect van FX evident is en het het model eenvoudiger maken.³⁵

2.2.2 Beschrijving van het model

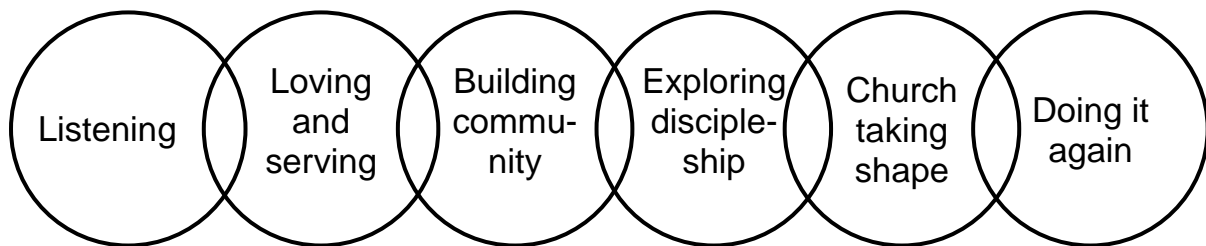
De definitieve versie van het *serving-first* model is ontwikkeld vanuit praktijkonderzoek en

³³ Croft, S., Dalpra, C. en Lings, G., *Starting a Fresh Expressions* (Londen: Church House Publishing, 2006) 16 p.

³⁴ Croft, S. e.a., *Starting a Fresh Expressions*, p. 3.

³⁵ Moynagh geeft in zijn boek *Church for Every Context* (2012) zelf geen nadere verklaring waarom deze beiden worden weggelaten in de herziene versie.

literatuur over gemeentestichting en ondernemerschap (zie afbeelding 2.4). Moynagh plaatst bij de introductie van het *serving-first* model terecht een kanttekening bij het model. Zoals voor ieder model geldt dat het *serving-first* model een generalisatie is van een werkelijkheid die veel complexer is.

Afbeelding 2.4: Het *serving-first* model

Volgens Moynagh blijkt uit onderzoek dat het proces van het ontstaan van FX heel verschillend verlopen, maar wel vaak dezelfde elementen bevatten. Deze elementen zijn samengevat in de zes bovenstaande begrippen. Ieder begrip omvat een deel van het proces van hoe gemeentestichting eruit zou kunnen zien. De cirkels overlappen elkaar in het model om te benadrukken dat het niet een per definitie een lineair proces is van fasen die elkaar opvolgen. Moynagh gebruikt daarom ook het begrip *journey* om te onderstrepen dat er sprake is van een zoektocht. Gemeentestichting is als een reis waarbij de route niet van tevoren vast staat. Processen worden vaak meerdere keren doorlopen. Tegelijkertijd heeft elke fase een plek en waarde binnen dat proces, oftewel zijn eigen integriteit. Hieronder gaan we kort in op elk van de zes cirkels en hun betekenis.

1. *Listening*: Luisteren heeft enerzijds te maken met de context waarin men de kerk gaat planten: wat speelt er in de stad, de wijk en onder de doelgroep waar men zich op richt. Anderzijds gaat het ook over het verstaan en begrijpen wat de Heilige Geest vraagt te doen.
2. *Loving and serving*: Deze fase kan vele vormen aannemen met als doel het creëren van een plek waar mensen elkaar ontmoeten. Dit omvat vaak ‘daden van vriendelijkheid’ voor hen die het goed hebben en ‘daden van mededogen’ voor hen die aan de rand van de samenleving leven.³⁶
3. *Building community*: Vanuit de ontmoeting die plaatsvindt door *loving and serving* ontstaan vriendschappen en relaties waaruit een gemeenschap ontstaat. Moynagh benadrukt dat deze fase een doel op zichzelf is én een belangrijk middel voor missie.
4. *Exploring discipleship*: Discipelschap en evangelisatie vinden plaats in alle fasen van het

³⁶ De begrippen ‘daden van vriendelijkheid’ en ‘daden van mededogen’ is een gebrekkige vertaling van het Engelse *acts of kindness* en *acts of compassion* die Moynagh gebruikt om deze fase te beschrijven.

proces. Discipelschap heeft te maken met invloed uitoefenen op de aard van het gesprek op een natuurlijke wijze. Het kan ook de vorm aannemen van persoonlijke coaching of het starten van een bijbelstudiegroep.

5. *Church taking shape*: Ook hiervoor geldt dat *Church taking shape* het hele proces omvat. Moynagh gebruikt hiervoor concepten als een missionaire viering, de ervaring van verhoord gebed delen en creatieve uitingen van spiritualiteit.³⁷

6. *Doing it again*: Wanneer de nieuwe kerk zich heeft gevestigd, blijft ze constant het proces doorlopen van contextualisering. In sommige gevallen kan dat betekenen dat er een nieuwe gemeenschap ontstaat of het roer wordt omgegooid omwille van missie en context.

2.2.3 Het eigene van het *serving-first* model

Nu we hebben besproken hoe het *serving-first* model is ontstaan en wat het precies inhoudt, zullen we stilstaan bij het eigene van het model. Waarom is dit model ontwikkeld? Op welke vragen probeert het een antwoord te geven?

Moynagh meent dat het *serving-first* model zich in ieder geval onderscheidt op twee punten.³⁸ Allereerst onderscheidt het zich in het combineren van 'het grote gebod' (Mar 12:30 'hebt uw naaste lief') en 'de grote opdracht' (Mat 28:19 'gaat dan heen en maakt discipelen') van Jezus. Volgens Moynagh hebben kerken de neiging om ofwel de nadruk op het grote gebod te leggen (vrijzinnig) ofwel op de grote opdracht (evangelisch).³⁹ Holistische zending is een ideaal dat in de praktijk weinig voorkomt. Het *serving-first* model tracht beiden bij elkaar te brengen en zo een antwoord te geven op de vraag hoe holistische missie vorm te geven. In de volgende paragraaf zal blijken dat er al langer een debat gaande is over de spanning tussen de diaconale en verkondigende zending.

Ten tweede is volgens Moynagh het eigene van het *serving-first* model dat het de barrière tussen de kerk en het dagelijks leven probeert te doorbreken. Hij geeft hier niet zozeer een theoretische onderbouwing voor, maar verwijst naar de praktijk waarin verschillende 'seculiere' activiteiten zoals een taalcafé of een knutselclub onderdeel zijn van het kerkzijn. In paragraaf 2.1.2 bespraken we dat volgens Moynagh kerken onder andere leeglopen omdat ze onvoldoende relevant zijn. De vraag die het model probeert te beantwoorden is op welke wijze de kerk weer relevanter kan worden voor het dagelijks leven. Contextualisatie is daarbij volgens Moynagh van groot belang wat resulteert in een grote diversiteit binnen *Fresh Expressions*. De werkwijze van FX leiden tot meer verschillende vormen van kerk-zijn. Of dit ook bijdraagt aan de relevantie van die kerken voor de samenleving is dan nog wel de vraag.

³⁷ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 212.

³⁸ Ibid, p. 218-219.

³⁹ Ibid, p. 130.

Wanneer is een kerk relevant of contextueel? Daarnaast is het de vraag of dit het eigene van het model is. De eerste fase, *listening*, nodigt uit tot bezinning en het afstemmen van de volgende stappen op de context. Maar het zou naïef zijn te denken dat dit luisteren automatisch leidt tot kerken die meer relevant zijn voor een samenleving dan kerken die volgens de beide andere modellen wordt gesticht. Kan het luisteren, ofwel de exegetische van een wijk of doelgroep, niet tot een voorspelbaar resultaat leiden? Kunnen individuen die gaan luisteren die hermeneutische kloof tussen kerk en wereld werkelijk overbruggen?

In vergelijking met de andere modellen voor gemeentestichting die hier eerder besproken zijn, bevat het *serving-first* model overeenkomsten en ook verschillen. De zes fases van het *serving-first* model hebben duidelijk overeenkomsten met de drie fases van het eerder besproken klassieke model van *plantatio ecclesiae*: verkondiging, verzamelen en planten. *Serving and loving* en *exploring discipleship* zijn te vergelijken met het begrip ‘verkondiging’. De fase *building community* bevat duidelijke overeenkomsten met ‘verzamelen’ en *church taking shape* met ‘planten’. Dezelfde cadans van die drie fases is ook in het *worship-first* model en het *person of peace* model terug te zien. Ten opzichte van de andere modellen onderscheidt het *serving-first* model zich het meest in de eerste en laatste fase: *listening* en *do it again*. Het eigene van het *serving-first* model is dat er een soort hermeneutische oefening is toegevoegd aan dit model voor gemeentestichting. Zowel in het luisteren als in het opnieuw doorlopen van de cyclus (opnieuw luisteren en daarop je acties afstemmen) zit deze oefening. De vraag hoe kerk te zijn en dit vorm te geven in de huidige tijd is relevant. Het model geeft niet zozeer een antwoord op de vraag hoe zo’n kerk eruit dient te zien. Maar het model geeft wel een antwoord op de vraag of er sprake is van een hermeneutische kloof waar in het proces van gemeentestichting rekening mee gehouden moet worden. Het antwoord is volmondig ja. Het verschil met andere modellen is dat de aandacht voor de hermeneutische kloof onderdeel van het model zelf is door middel van die twee fases. Het model anticipeert zodoende op de gedachte dat de kerk zich dient aan te passen aan de doelgroep in plaats van andersom. Moynagh noemt dit de incarnationele benadering van evangelisatie: *Go and then stay* in plaats van *come to us* of *go and then come*.⁴⁰

Wat betreft de algemene woordkeuze van het *serving-first* model valt op dat het taalgebruik enigszins voorzichtig is. We gaan er hierbij vanuit dat het initiatief en het perspectief van de fases van het model steeds die van de pionier is aan wie het model ook gericht is. *Exploring discipleship* is ten opzichte van de grote opdracht in Mattheüs 28:18-20 (‘Gaaf dan henen, maakt al de volken tot mijn discipelen’) redelijk voorzichtig. ‘Discipelschap verkennen’, in

⁴⁰ Ibid, p. xvii.

plaats van 'discipelen maken'. Dat geldt ook in iets mindere mate voor begrippen als *building community* en *church taking shape*. De meer directe en misschien militante evangelische taal, zoals alleen al de uitspraak van *Challenge 2000* om binnen een aantal jaar 10.000 kerken te gaan stichten, is in het *serving-first* model minder te bespeuren. Mogelijk bevat het *serving-first* model iets van een reactie op eerdere gemeentestichtingsbewegingen zoals *The Church Growth Theory* en DAWN die zich al in hun taal steviger uitdrukten dan FX dat doet. Het ongemak met de benadering van evangelisatie uit de vorige eeuw groeit waarschijnlijk. Deze gedachte strookt met een onderzoek van de *Barna-group* uit 2018 onder bijna 1000 praktiserende Amerikaanse christenen van verschillende leeftijden.⁴¹ Nu is de Amerikaanse context een andere dan de Britse, maar een dergelijke tendens van verandering in het denken over evangelisatie, of misschien wel in versterkte mate, zou ook voor de Britse context goed voor te stellen zijn. Wellicht is er een verband tussen het denken over evangelisatie en de toegenomen secularisatie in de meeste westerse landen. Mogelijk heeft deze verandering in denken over evangelisatie z'n weerslag gehad op de praktijk van FX en het ontwerp van het *serving-first* model. Daarnaast is het zo dat het *serving-first* model is ontwikkeld in de interkerkelijke context van FX waar vrijzinnige, conservatieve en evangelische stromingen een rol spelen in de inkleuring van het beleid. Ook dit zou z'n weerslag gehad kunnen hebben op de ontwikkeling van het *serving-first* model.

2.2.4 Missiologische analyse van het model

De hiervoor besproken vragen waar het *serving-first* model een antwoord op tracht te geven worden al langer gesteld en beantwoord in het missiologisch debat. In deze paragraaf zullen we eerst ingaan op de vraag wat de verhouding tussen verkondigende en diaconale zending is. Dit doen we onder andere aan de hand van het werk van John Stott en Chris Wright. Vervolgens reflecteren we vanuit verschillende hoeken op de begrippen contextualisatie en innovatie.

In de periode van het Internationale Congres over Wereldevangelisatie te Lausanne (afgekort met ICOWE) in 1974 speelde in de evangelische wereld de vraag wat de relatie was tussen de kerk en de wereld. Tijdens dat congres zette John Stott de betekenis van de begrippen zending, evangelisatie, dialoog, heil en bekering uiteen. Een van de kwesties die hij besprak was hoe in zending evangelisatie en diaconaat zich tot elkaar verhouden.⁴² De

⁴¹ Uit het onderzoek van Barna-group blijkt dat 47% van de millennials, geboren tussen '84 en '98, het delen van hun geloof in de hoop dat iemand op een dag ook Jezus zal gaan volgen afkeuren. Ter vergelijking, bij generatie X ('65 tot '83) keurt 27% dat af en bij de *babyboomers* ('46 tot '64) en de *elders* ('46 en ouder) 19% en resp. 20%. Barna-group, geraadpleegd op 12-08-2019, <https://www.barna.com/research/millennials-oppose-evangelism/>.

⁴² Stott, J., *Zending in de moderne wereld* (Goes: Oosterbaan & Le Cointre B.V., 1978) p. 14-16.

evangelicale opvatting is dat zending samenvalt met evangelisatie. Zending is alleen zending als er evangelisatie, oftewel de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus, plaatsvindt. Evangelisatie is het hoofddoel van zending en andere activiteiten zijn daaraan ondergeschikt. Deze opvatting komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de *Church Growth Theory* die evangelisatie als hoofddoel en gemeentestichting als middel beschouwt. Vanuit deze gedachte kan ook de vraag worden gesteld aan het *serving-first* model. Wat is het hoofddoel van het *serving-first* model? Is dat gemeentestichting, evangelisatie of misschien innovatie? En wanneer is dat doel bereikt?

Om de oecumenische opvatting van het begrip zending te beschrijven gebruikt Stott veelvuldig het begrip *shalom* (Hebreeuws voor 'vrede'). *Shalom* gaat over het herstel van sociale en politieke verhoudingen waarbij de kerk als het ware Gods partner is in het bewerkstelligen daarvan. Het Koninkrijk van God, dus Gods zending, en het wereldgebeuren vallen samen daar waar genezing, herstel en verzoening plaatsvindt. Gods zending en de komst van Zijn Koninkrijk kan zodoende ook vervuld worden buiten de kerk om.

Stott verbindt vervolgens beide opvattingen aan elkaar door middel van 'het grote gebod' en 'de grote opdracht'. Ze zijn niet identiek maar complementair; de één geeft een noodzakelijke extra dimensie aan de ander. Hij gebruikt vervolgens het woord dienstbaarheid om de zending van Christus en zo ook die van de kerk samen te vatten. Zending als christelijke dienstbaarheid omvat de verkondiging van het evangelie, maar stopt daar niet vanwege het grote gebod van liefde. Stott legt, net zoals de evangelicalen tot wie hij zich in zijn betoog richt, de prioriteit bij zending door middel van evangelisatie. Tegelijkertijd legt hij de theologische beperkingen daarvan bloot aan de hand van 'het grote gebod'.

Moynagh stelt dezelfde vraag als Stott: Wat is de aard en het doel van zending? Wanneer hij het heeft over de traditionele opvatting over zending, verwijst hij naar de opvatting die Stott als evangelicaal omschrijft.⁴³ Moynagh brengt dan het begrip *Missio Dei* in, wat volgens hem een bredere kijk op het doel van zending omvat.⁴⁴ In zijn visie en dus antwoord op de vraag wat de aard van zending probeert hij de evangelicale opvatting dichter naar de oecumenische opvatting te brengen. Zoals Stott, tracht ook Moynagh de beide aspecten van zending dichter bij elkaar te brengen. Daar waar Stott het begrip dienstbaarheid gebruikt om beiden polen bij elkaar te brengen, gebruikt Moynagh het begrip 'geven' of 'gave'. God geeft

⁴³ Moynagh, M., *Church for Every Context*, p. 126-131.

⁴⁴ Moynagh (2012) p. 128 'Through reflection on the *missio Dei*, the goal is now seen more broadly.' Moynagh geeft een definitie van *Missio Dei*: In plaats van dat de kerk betrokken is bij de missie en God vraagt om zijn zegen, is God betrokken bij zending en vraagt de kerk om mee te doen. *Missio Dei* is de zending van God, de Zoon en de Geest die gezonden zijn en de hun kielzog. Vervolgens zet hij drie opvattingen over wat zending is uiteen: *mission as a second step for God*, *mission as an attribute of God* en *mission as an eternal step for God*. Die laatste heeft de voorkeur en houdt in dat al Gods karaktereigenschappen in zekere zin missionair, gevend zijn. God geeft zichzelf. De vraag is wel in hoeverre deze drie visies daadwerkelijk van elkaar te scheiden zijn. In abstracte discussies kunnen subtiele verschillen te veel vergroot worden omdat men graag onderscheid wil kunnen maken.

zichzelf aan deze wereld, zo dient ook de kerk zichzelf te geven. Zichzelf geven komt tot uitdrukking in alles wat de kerk doet, zowel in de aanbidding als in het koffie en thee zetten voor de inloop.⁴⁵

In het *serving-first* model is dit ook terug te zien in de begrippen die gebruikt worden (zie afbeelding 2.4). Sommige begrippen van het *serving-first* model zoals *listening, loving and serving* lenen zich meer voor diaconale zending. *Exploring discipleship* en *Church taking shape* roepen op tot verkondigende zending. Het verschil is dat Moynagh niet een prioritering aanbrengt zoals Stott dat wel doet. Iedere fase van het model heeft zijn eigen integriteit en is op zichzelf waardevol ook wanneer het evangelie er niet verkondigd wordt. In de opvatting van Moynagh zou zending al vanaf het begin gebeuren en niet pas vanaf de fase waarin het evangelie wordt uitgelegd.

Christopher J.H. Wright pleit voor wat hij de integrale interpretatie noemt van het Exodusverhaal als het prototype voor Gods missie.⁴⁶ Zowel op sociaal-economisch als op geestelijk vlak vindt er bevrijding plaats. Wanneer in zending het een zonder het ander functioneert begeeft de kerk zich op glad ijs. Hoewel er volgens Wright bijbels gezien een sterk pleidooi te voeren is voor holistische zending moet erkend worden dat dit in de praktijk vaak anders werkt. Met name in de evangelische missiologie is het een wijdverspreide gedachte dat evangelisatie prioriteit (Wright gebruikt het begrip *primacy*) moet hebben in zending. Voorstanders van deze visie benadrukken dat zending holistisch is, maar zeggen dat evangelisatie de *primus inter pares* van zending is. Wright schrijft deze gedachte niet direct af omdat deze sterkere papieren heeft dan bijvoorbeeld het standpunt dat zending alleen over evangelisatie gaat of zending over alles behalve evangelisatie gaat. Het gevaar om evangelisatie als prioriteit te noemen is dat evangelisatie in zending niet altijd (direct) mogelijk of wenselijk is. Daarnaast weerspiegelt het niet de praktijk van het leven van Jezus, aldus Wright. Hij komt met het voorstel om evangelisatie de *ultimacy* van zending te noemen. De exodus van het volk Israël uit Egypte waardoor God hen op verschillende wijzen bevrijdt (sociaal, economisch en politiek) komt uiteindelijk in de verbondssluiting (geestelijke bevrijding) tot haar volle wasdom. Zending waarbij uiteindelijk niet het evangelie van zonde, bekering en genade is verkondigd, heeft haar taak nog niet volbracht. Het is gebrekkige zending, geen holistische zending. Zo gezien zou het exodusverhaal ook een bepaalde

⁴⁵ In dit opzicht kijkt Moynagh af van Stott. Stott zegt namelijk hierover: "Zending' dan, is niet een woord voor alles wat de kerk doet. 'De kerk is zending' klinkt wel mooi, maar het is niet helemaal waar. Want de kerk is een aanbeddende zowel als een dienende gemeenschap, en hoewel aanbidding en dienstbetoon bij elkaar horen, moet men deze niet met elkaar verwarren. Ook dekt, zoals we gezien hebben, 'zending' niet alles wat God in de wereld doet.' Stott, J., *Zending in de moderne wereld*, p. 29.

⁴⁶ Wright, C. J. H., *The Mission of God: Unlocking the Bible's grand narrative* (Nottingham: Inter-Varsity Press, 2006) p. 286.

volgorde en progressie in zending kunnen veronderstellen zoals ook aanwezig in het *serving-first* model. Diaconale zending maakt de weg vrij voor de ultieme vorm van zending, namelijk de verkondiging van het evangelie.

Volgens Wright komt holistische zending werkelijk tot uitdrukking door de wereldwijde kerk. Individuen hebben altijd een bepaalde voorkeur en ervaren een roeping tot een bepaalde vorm van zending. Om die reden concludeert hij met de slogan van ICOWE dat '*the whole church taking the whole gospel to the whole world.*'⁴⁷

Moynagh is een pleitbezorger van gemeentestichting als methode voor contextualisatie. Misschien wijst Wright ook wel in die richting wanneer hij zegt dat '*our ecclesiology must be rooted in our missiology.*'⁴⁸ Onze opvatting van kerkzijn en hoe dat vorm te geven moet zijn geworteld in de *Missio Dei* en de zending van de kerk.

De vraag van contextualisatie gaat ook over het spanningsveld tussen behoeden van de kern van het evangelie enerzijds en het innoveren van de vorm anderzijds. Het begrip *ecclesia semper reformanda est*, de kerk moet steeds hervormd worden, kent diverse soorten betekenissen die betrekking hebben op dit spanningsveld. Sommigen zeggen dat de doorgaande reformatie telkens leidt tot het onderhouden oftewel behoeden van de 'Schriftuurlijke leer en praktijk' van de kerk.⁴⁹ De kritiek vanuit die hoek op innovatie binnen de kerk is dat ze zichzelf teveel heeft aangepast aan de wereld. Een andere interpretatie is die van Karl Barth die het begrip in zijn werk herintroduceerde. Volgens hem is de betekenis van *semper reformanda* dat de traditie van de reformatie geïnterpreteerd dient te worden als een doorgaande innovatie omwille van Gods genade voor de gehele mensheid.⁵⁰ De rituelen, belijdenissen en de kerkorde zijn ondergeschikt aan het doel en dienen zo nodig aangepast te worden omwille van de verkondiging van die genade. Zo bezien liggen er in het begrip *semper reformanda* en de interpretatie van de Reformatie bronnen die de noodzaak van contextualisatie en innovatie juist onderstrepen.

Er gaan ook geluiden op dat de contextualisatie zoals FX die voorstelt nog niet ver genoeg

⁴⁷ Wright, C. J. H., *The Mission of God*, p. 322.

⁴⁸ Ibid, p. 322.

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld de site van Semper Reformanda, een particulier initiatief van leden uit De Gereformeerde Kerken. <https://semper-reformanda.nl/over-ons/>, geraadpleegd op 10-08-2019.

⁵⁰ Wim Dreyer verkent in zijn onderzoek de betekenis van begrip *semper reformanda* aan de hand van drie theologen waaronder Karl Barth. 'Karl Barth (1948:34) comes to the conclusion that the free grace of God is the principle on which the church is founded. From that principle flows its right and freedom to exist, to be church in the world as *ecclesia semper reformanda*. (...) The free grace of God makes it possible for the church to become the church God intended it to be. All the rest is of secondary importance: The rituals, the confessions and church order are all subjected to the principle of God's free grace to all humanity. In this way, God delivers the church from all 'Steckenpferden und Steckköpfigkeiten' [personal hobbies and stubbornness].' Dreyer, W. A. (2017). Calvin, Van Lodenstein and Barth: Three perspectives on the necessity of church reformation, *HTS Theological Studies*, 73(5), 63.

gaat. Deze contextualisatie gaat namelijk alleen over de vormen van kerk-zijn, maar het is nog geen contextualisatie op het niveau van theologie. John Williams beargumenteert in een artikel dat contextualisatie van theologie nodig is voor zending.⁵¹ Hij betoogt dat in de geestelijke nood van een bepaalde groep kerkelijken en niet-kerkelijken alleen kan worden voorzien als ook de theologie zich innoveert. Williams onderzoekt welke aanknopingspunten de theologie van Schleiermacher biedt voor een theoretische basis voor een innovatieve benadering van theologie. Williams pleidooi staat niet op zichzelf en een dergelijke manier omgaan met theologie vindt ook plaats in onder andere delen van de emerging church beweging.⁵²

2.3 Conclusies

Dit hoofdstuk stond in het teken van het *serving-first* model wat door het FX team onder leiding van Moynagh is ontwikkeld. We hebben ontdekt dat FX niet op zichzelf staat maar is ontstaan vanuit een geschiedenis van zending en gemeentestichting. In eerste instantie waren het met name zendelingen en gemeentestichters vanuit Amerika, maar later in de 20e eeuw ontstonden er steeds meer initiatieven vanuit kerken in Groot-Brittannië zelf. In de periode voorafgaand aan het ontstaan van FX ontstond het idee dat gemeentestichting in Europa dé manier voor evangelisatie is, vertolkt in de *Church Growth Theory*. Het rapport *Mission-shaped Church* dat in 2004 werd uitgebracht legde de teruglopende ledenaantallen van de kerk bloot en benadrukte de noodzaak van gemeentestichting. Hieruit ontstond de interkerkelijke gemeentestichtingbeweging FX. In de context van FX die zich vanaf dat moment begonnen te ontwikkelen is het *serving-first* model ontworpen door Moynagh en zijn team. Het eigene van het model heeft vooral te maken met de hermeneutische oefening die door middel van de fase *listening* en *do it again* toegevoegd is ten opzichte van andere modellen van gemeentestichting. De vragen waar het model een antwoord op probeert te geven gaan met name over de balans tussen het grote gebod (verkondiging) en de grote opdracht (diaconaat). Daarnaast probeert het model een antwoord te geven op de vraag of en zo ja hoe contextualisatie een plek krijgt in gemeentestichting. Vanuit de missiologische analyse bleek dat dergelijke vragen over holistische zending in de missiologie eerder door Stott en Wright aan bod zijn gekomen.

Het *serving-first* model ligt ten grondslag aan de pioniersreis. Hoofdstuk drie staat in het teken van de pioniersreis. Hoe is deze vertaald en wat zijn opmerkelijke verschillen?

⁵¹ Williams, J.A. (2016). In Search of 'Fresh Expressions of Believing' for a Mission-shaped Church, *Ecclesiology*, 12(3), 279-297.

⁵² Hieronder kan ook de 'Lazarus 7keer7 tour' geschaard worden. Lazarus, *Progressief christelijk, zo dan? – De conclusies van de Lazarus 7keer7 tour* <https://www.lazarus.nl/2017/06/progressief-christelijk-zo-dan/>, geraadpleegd op 10-08-2019.

3. Het ontstaan van de pioniersreis

Het is niet voor het eerst dat er een model voor missionair kerkzijn of een methode voor evangelisatie vanuit Groot-Brittannië naar Nederland wordt geïmporteerd.⁵³ Meer dan de Verenigde Staten ligt de context en de ontwikkeling van de kerk in Groot-Brittannië dicht bij die van de Nederlandse kerk. In beide landen heeft de kerk te maken met de gevolgen van de secularisatie, het afnemen van ledenaantallen en een behoefte aan innovatie. Wellicht heeft onder meer deze gelijkenis ertoe geleid dat de Protestantse Kerk in Nederland het *serving-first* model heeft willen gebruiken in de Nederlandse context.

In dit hoofdstuk zullen we ons richten op de context van het ontstaan van de pioniersreis. Hoe is de PKN gekomen tot het stimuleren van pioniersplekken? Op welke wijze heeft de PKN dit model vertaald naar de Nederlandse context? Waarom zijn bepaalde vertaalkeuzes gemaakt? Welke mogelijke implicaties heeft dit?

3.1 Waarom de PKN gestart is met pioniersplekken

De start van de eerste officiële pioniersplekken van de PKN voert terug naar het jaar 2008.⁵⁴ Tussen 2008 en 2012 zijn er vijf pioniersplekken gestart, gestimuleerd door het beleidsplan 'Geloof - Hoop - Liefde 2009-2012'.⁵⁵ Daarin werd onder meer ingezet op missionair werk en kerkgroei. Op de generale synode van november 2012 neemt de PKN het besluit tot het verder stimuleren van deze nieuwe vormen van kerk- en gemeente-zijn. Het beleidsplan, dat de titel 'Met Hart en Ziel' meekrijft, beschrijft de aanleiding van dit besluit:

"Veel gemeenten zijn op zoek naar nieuwe vormen van kerk- en gemeente-zijn. De achtergronden daarvoor zijn verschillend: door afname van middelen en mensen lukt het soms niet meer om de gemeente te laten functioneren zoals men dat van oudsher gewend is. Andere gemeenten zoeken nieuwe vormen waarbij hun leden zich zelf beter thuis voelen of waarmee ze ook makkelijk nieuwkomers of leden van andere kerken kunnen betrekken."⁵⁶

Dit stimuleren werd concreet gemaakt door ten eerste ruimte te scheppen voor deze nieuwe vormen van kerkzijn en op de praktijk te reflecteren. Ten tweede wilde de PKN bestaande initiatieven die momenteel los van de PKN staan, maar vragen om ondersteuning, aan zichzelf verbinden. Als derde en waarschijnlijk qua impact het belangrijkste werd er verder

⁵³ Voorbeelden daarvan zijn onder andere de Alpha Cursus, Nederland Zoekt en Urban Expressions.

⁵⁴ Boldwijn, R. & Linden, L. van der, *Onderzoek Pioniersplekken: Uitgebreider onderzoeksverslag bij de publicatie 'Op hoop van zegen'* (Utrecht: Landelijk team pionieren, 2017) p. 1.

⁵⁵ Generale synode PKN, *Beleidsplan Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland: Periode 2009-2012* (Utrecht: Dienstenorganisatie, 2009).

⁵⁶ Generale synode PKN, *Beleidsplan Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland: Periode 2009-2012*, p. 7.

financieel geïnvesteerd in nieuwe pioniersplekken met als doel het stichten van honderd nieuwe pioniersplekken voor het einde van de beleidsperiode. Het beoogde doel is dat deze pioniersplekken hun uitstraling hebben naar de rest van de gemeenten.

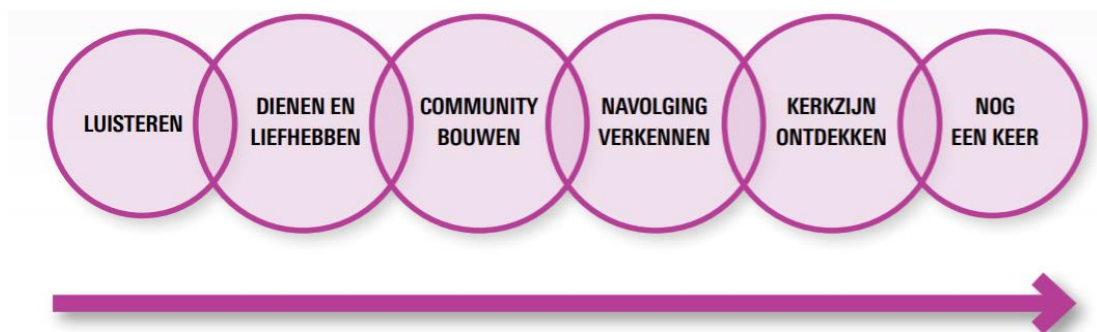
Vervolgens is deze ingeslagen weg door de visienota Kerk 2025: 'Waar een woord is, is een weg' uit 2016 nog eens bevestigd.⁵⁷ Het rapport 'Op hoop van zegen' verschijnt een jaar later waarin terug wordt gekeken op acht jaar pionieren met bijbehorende cijfers.⁵⁸

Inmiddels, zo concludeert de scriba van de PKN, dr. René de Reuver, is pionieren een begrip geworden en niet meer weg te denken uit de PKN. Hij stelt dat pioniersplekken de nieuwe kerkvormen zouden kunnen zijn die passen bij de huidige en veranderende tijd.⁵⁹

3.2 Interpretatie, vertaling en gebruik van het *serving-first* model

De eerste keer dat de PKN met het *serving-first* model in aanraking kwam was volgens Robert Mazier, destijds werkzaam voor de PKN, tijdens een studiereis naar Groot-Brittannië geïnitieerd door JOP.⁶⁰ Een bezoek aan het FX team en Moynagh waren onderdeel van deze reis. Het *serving-first* model dat Moynagh tijdens die ontmoeting presenteerde, zou een korte tijd later in het boek *Church for Every Context* worden gepubliceerd. De afdeling binnen de PKN die gaat over het missionair kerkzijn blijkt naderhand geïnteresseerd in het model en wil deze mogelijk gaan gebruiken als een kapstok voor de in totaal 100 pioniersplekken die vanaf 2012 geïnitieerd moeten gaan worden.

De *serving-first journey*, zoals het model volledig heet, wordt vertaald als de 'pioniersreis'. De eerste vertaling is opgenomen in de brochure 'Pionieren vanuit de Protestantse Kerk' die in februari 2015 wordt uitgegeven (zie afbeelding 2.5).⁶¹

Afbeelding 3.1: Een eerste versie van de pioniersreis

⁵⁷ Protestantse Kerk Nederland, *Visienota Kerk 2025: Waar een woord is, is een weg* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2016).

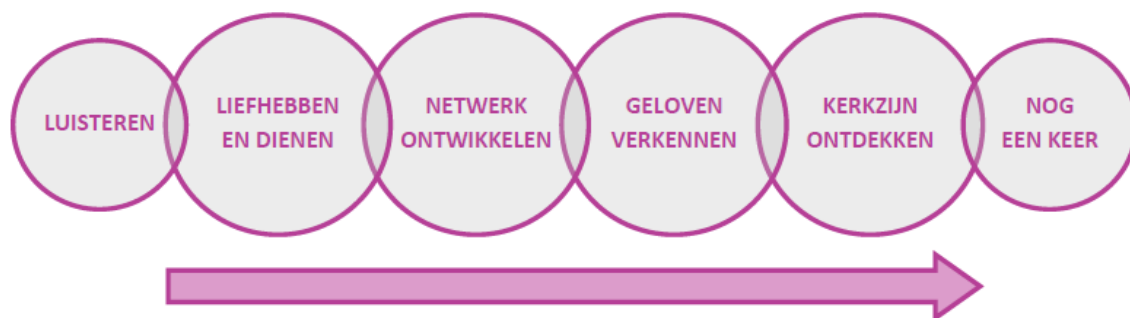
⁵⁸ Protestantse Kerk Nederland, *Op hoop van zegen: ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2016).

⁵⁹ Protestantse Kerk Nederland, *Op hoop van zegen*, p. 19.

⁶⁰ Een gespreksverslag met Robert Mazier kan opgevraagd worden bij de auteur. Zie daarvoor de literatuurlijst.

⁶¹ Dijkstra, N. & Vellekoop, M., *Pionieren vanuit de Protestantse Kerk* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2015) p. 52.

Later is er een nieuwe versie ontstaan die tegenwoordig wordt gebruikt (zie afbeelding 2.6).

Afbeelding 3.2: De huidige versie van de pioniersreis

Mazier gaf aan dat het vertalen en contextualiseren van het model geen eenvoudig proces bleek. Dit had alles te maken met de diversiteit binnen de PKN. Er spelen bij het vertalen van een dergelijk model verschillende aspecten mee. Hoe dient het model verstaan te worden? Welke functie krijgt het in de Nederlandse context?

Vertalen is kiezen tussen verschillende interpretaties. Maar het gaat hier niet alleen om een interpretatie van een woord of begrip, maar ook om een theologische opvatting over wat missionair zijn is. Binnen de PKN - overigens ook binnen de verschillende kerken die deel uitmaken van FX - zijn daar uiteenlopende opvattingen over. Op het niveau van vertaling komt de diversiteit in theologische opvattingen aan het licht.

In de tabel hieronder staan de zes fasen van het *serving-first* model met daarachter de eerste en tweede vertaling van het model zoals de PKN het gebruikt.

Fase	<i>Serving-first model</i>	Pioniersreis 1e versie	Pioniersreis 2e versie
1.	<i>Listening</i>	Luisteren	Luisteren
2.	<i>Loving and serving</i>	Dienen en Liefhebben	Liefhebben en dienen
3.	<i>Building community</i>	Community bouwen	Netwerk ontwikkelen
4.	<i>Exploring discipleship</i>	Navolging verkennen	Geloven verkennen
5.	<i>Church taking shape</i>	Kerkzijn ontdekken	Kerkzijn ontdekken
6.	<i>Doing it again</i>	Nog een keer	Nog een keer

We gaan in op de vertaalkeuzes die zijn gemaakt en de opvallende verschillen tussen de eerste en tweede versie.

Fase een, *listening*, en fase zes, *doing it again*, zijn vrijwel letterlijk vertaald en gelijk gebleven in de eerste en tweede versie van de pioniersreis.

Fase twee, *loving and serving*, is in de eerste versie letterlijk vertaald, maar beide begrippen zijn omgedraaid ten opzichte van het oorspronkelijke model. In de tweede versie is het weer teruggedraaid. Er zou sprake kunnen zijn van een chronologische volgorde in de oorspronkelijke versie waar de tweede vertaling op teruggrijpt: liefhebben, een hartsgesteldheid, komt voor dienen, de daaruit voortvloeiende actie.

De derde fase, *building community*, is in de eerste versie letterlijk vertaald, 'community bouwen'. 'Community' is geen Nederlands woord, hoewel het in bepaalde christelijke kringen wel regelmatig gebruikt wordt. Een letterlijke vertaling zou 'gemeenschap' zijn, maar in de tweede versie is gekozen voor het begrip 'netwerk'. De PKN kan een aantal redenen hebben gehad om voor het begrip netwerk te kiezen. Allereerst is het begrip netwerk (inmiddels) meer ingeburgerd, het wordt meer gebruikt dan het begrip gemeenschap. Dit is an sich natuurlijk geen argument, maar aangezien de betekenissen van beide begrippen elkaar overlappen kan de herkenbaarheid van de één tegenover de 'oubolligheid' van de ander een afweging zijn geweest. Ten tweede kan het zijn dat de PKN gekozen heeft voor 'netwerk ontwikkelen' omdat het een breder en meer 'lichtgewicht' begrip is. Een netwerk kun je makkelijker in en weer uit stappen dan een gemeenschap. Volgens Marinka Verburg, die onderzoek doet naar gemeenschapsvorming in pioniersplekken, sluit deze manier van denken meer aan bij de hedendaagse behoefte aan lossere vormen van contact.⁶² Men zegt behoefte te hebben aan een lossere vorm van relaties, netwerken waar men, net zoals op de sociale media, zo uit kan stappen als men daar behoefte aan heeft. Ten derde ziet volgens Verburg het projectteam van de pioniersplekken de fase 'netwerken ontwikkelen' in eerste instantie als een sociologische en niet als een theologische werkelijkheid. De brochure over de fase van netwerk ontwikkelen bevestigt dit:

"Tot slot is voor de ontwikkeling van een netwerk niet vereist dat het christelijk geloof of de Bijbel in deze fase van de pioniersreis een heel zichtbare rol spelen. Als er koffieochtenden zijn voor ouderen, of stilteretraites met dertigers, dan kan het heel goed zijn dat het christelijk geloof daar niet besproken wordt en dat er tóch sprake is van een netwerk. Dat is waardevol op zichzelf!"⁶³

Het begrip gemeenschap zou van zichzelf al meer een theologische associatie hebben dan het begrip netwerk. De implicatie is daarbij wel dat, zoals hiervoor ook al is gezegd, een dergelijke interpretatie ook theologische waarden meegeeft door middel van de pioniersreis.

⁶² Verburg, M. (2017). Gemeenschap in de kerk van de toekomst, *Handelingen, Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 44(3), p. 35-43.

⁶³ Landelijk projectteam pionieren (26 mei 2016). *Netwerk ontwikkelen: Ruimte creëren voor de groei van onderlinge relaties*. p. 3.

Welke waarden liggen ten grondslag aan deze vertaling? Welk effect zouden deze kunnen hebben op de praktijk van pioniers? En is dit het gewenste effect gezien de *Missio Dei* waar de PKN zich op wil richten? Dit zijn vragen die deze keuze oproepen.

De vierde fase, *exploring discipleship*, is in beide gevallen niet letterlijk vertaald. Hoewel het begrip 'discipelschap verkennen' de meest directe vertaling is, is er in eerste instantie gekozen voor de vertaling 'navolging verkennen'. Het zou kunnen zijn dat er voor het begrip 'navolging' gekozen is omdat het meer in de breedte van de kerk geaccepteerd wordt. De theoloog Dietrich Bonhoeffer, die door verschillende flanken van het protestantisme wordt gewaardeerd, heeft bijvoorbeeld dit begrip in zijn boek 'Navolging' gebruikt en uitgelegd. In tweede instantie is er gekozen voor het begrip 'geloven'. 'Navolging verkennen' heeft, net als *exploring discipleship*, een sterkere associatie met christelijke begrippen als overgave, toewijding en imitatie. De vertaling 'geloven verkennen' heeft 'een veel meer open, oriënterende connotatie', aldus Sake Stoppels.⁶⁴ Het begrip discipelschap roept over het algemeen verschillende associaties op. Bepaalde theologische stromingen geven het begrip een meer activistische betekenis die sommigen aanspreekt en anderen juist afstoot. Het begrip geloven biedt nog meer ruimte voor verschillende stijlen van zingeving en het verkennen daarvan. Waarschijnlijk is die ruimte een belangrijk motief geweest voor de vertaalkeuze om zo nog meer de breedte van de PKN te kunnen betrekken.

Ook deze vertaalkeuze zou impact kunnen hebben op de praktijk. De ruimte die er ontstaat, zo zal ook blijken uit het veldonderzoek, levert dan ook verschillende interpretaties op die soms ver uit elkaar liggen. Dit legt veel verantwoordelijkheid bij de pionier om dit begrip te interpreteren. Is deze open en oriënterende connotatie misschien te vrijblijvend? Schuurt dit met de grote opdracht van Jezus? Welk effect heeft dit op de praxis van evangelisatie binnen de PKN?

De vijfde fase, *church taking shape*, is vertaald met 'kerkzijn ontdekken'. Hoewel deze vertaling op het eerste gezicht redelijk *to-the-point* lijkt is hier volgens Mazier veel discussie om geweest. Wanneer is een pioniersplek een kerk? Is dat al vanaf het begin van de pioniersreis - waar twee of meer in Jezus' naam samen zijn - of krijgt dat pas in een later stadium vorm? Deze discussie over wanneer een pioniersplek een kerk is vindt, los van dit model, jaren later nog steeds plaats op landelijk niveau. Momenteel (2019) is de PKN bezig met reflectie op de verhouding tussen bestaande kerken en pioniersplekken onder de naam 'Mozaïek van Kerkplekken'. De bedoeling is om de uitkomst van dit proces vast te leggen in de kerkorde. De wijziging ten opzichte van het oorspronkelijke *church taking shape* zit hem

⁶⁴ Stoppels, S. (2019). Heil zien in missionaire initiatieven, p. 31.

dit keer in het werkwoord. *Taking shape* is letterlijk vertaald 'vorm aannemen' en het werkwoord 'ontdekken' heeft wederom iets meer vrijblijvends, iets openers. Er zou een kerk ontdekt kunnen worden, maar het zou ook niet kunnen gebeuren. En zo, aldus Stoppels, gaat het ook in de praktijk.⁶⁵ Wat ook een rol zou kunnen hebben gespeeld is een heel praktische reden. Een meer letterlijke vertaling leidt namelijk tot langere en minder vlot klinkende begrippen zoals: 'kerk neemt vorm aan', 'kerk krijgt vorm' of 'kerk krijgt gestalte'.

Samengevat is er met de tweede vertaling van de pioniersreis, daar waar deze afwijkt van het *serving-first* model, over het algemeen gekozen voor begrippen die meer ruimte bieden voor de verschillende stromingen binnen de PKN. Deze ruimte voor interpretatie heeft theologische implicaties die effect hebben op de praktijk van de pioniersplekken. Stoppels zegt hierover het volgende.

Al met al zien we in de Nederlandse versie van de pioniersreis een grotere beduchtheid voor een al te scherp geprofileerde pioniersreis waarin 'werving' ('recruitment') een min of meer vanzelfsprekende plaats heeft.⁶⁶

Waarschijnlijk bedoelt Stoppels hier niet dat een kwantitatieve werving een vanzelfsprekende plaats zou moeten hebben in de pioniersreis, maar gaat het om de attitude ten aanzien van evangelisatie. Werven als houding, als actief getuigen van het evangelie, gericht op de keuze van niet-gelovigen voor het christelijk geloof.

Hoewel in paragraaf 2.2.3 al is bepleit dat er in het *serving-first* model ook al een mate van beduchtheid zit ten opzichte van evangelisatie als prioriteit van gemeentestichting gaat de pioniersreis hierin duidelijk een stap verder. Zoals blijkt uit de brochure van het landelijke projectteam pionieren is het niet vereist en zelfs heel goed mogelijk dat de Bijbel en het geloof tot en met de fase van netwerk ontwikkelen niet zichtbaar aanwezig zijn. De vraag is of Moynagh het model op deze wijze heeft bedoeld. Mogelijk biedt deze wijze van denken teveel ruimte aan het op de lange baan schuiven of zelfs achterwege laten van evangelisatie. Dit maakt de rol en praxis van evangelisatie in gemeentestichting kwetsbaar en sterk afhankelijk van de pionier in plaats van het beleid van de PKN.

3.3 Toepassing in de Nederlandse context

De pioniersreis wordt op twee niveaus toegepast in de Nederlandse context. Allereerst is de pioniersreis verankerd in de visie op pionieren. In een artikel over pionieren dat de PKN heeft uitgebracht, staat dat ze pioniersteams stimuleert om te kiezen voor de 'pioniersreis' in plaats

⁶⁵ Ibid, p. 32.

⁶⁶ Ibid, p. 32.

van de 'eredienst eerst' (zie afbeelding 2.1, het *worship-first* model). 'Dat doen we omdat we ons vooral richten op mensen die weinig of niets met de kerk hebben.'⁶⁷ Daarmee kiest de PKN een zekere koers met behulp van de pioniersreis. Wel wordt er in datzelfde artikel benadrukt dat de pioniersreis geen zaligmakend model is.⁶⁸

Daarnaast wordt de 'pioniersreis' gebruikt als de belangrijkste inspiratiebron voor de toerusting van pioniers en pioniersteams. De zes aspecten van de pioniersreis vormen, aangevuld met twee extra onderwerpen, de kapstok voor het programma van de toerusting. De acht thema's die de leergemeenschap - zoals het platform voor toerusting voor pioniers genoemd wordt - gebruikt zijn de volgende:

1. Luisteren
2. Liefhebben en dienen
3. Missie en teamcultuur
4. Netwerk ontwikkelen
5. Geloven verkennen
6. Leiderschap delen
7. Kerkzijn ontdekken
8. Bestendigen en doorgaan⁶⁹

Pioniers en hun teams kunnen deelnemen aan een tweedaagse training waarbij ze op de eerste dag als team kunnen kiezen voor een van de acht thema's. Op de tweede dag wordt hen een actueel thema aangeboden waar ze gezamenlijk mee aan de slag gaan.

In het veldonderzoek zullen we onder andere ingaan op welke betekenis de pioniersreis heeft in de praktijk van het pionieren.

3.4 Conclusies

In dit hoofdstuk hebben we de pioniersreis, zoals de vertaling van het *serving-first* model door de PKN wordt genoemd, besproken. We hebben eerst gekeken naar de wijze waarop de PKN pioniersplekken vanaf 2012 proactief is gaan stimuleren als de context waarbinnen de pioniersreis is vertaald. Bij het analyseren van de vertaling zijn een aantal opvallende keuzes gemaakt ten opzichte van het *serving-first* model. Daaruit blijkt dat op meerdere punten de PKN gekozen heeft voor een vertaling die minder scherp is geformuleerd dan het *serving-first* model. Dit heeft te maken met de diversiteit in de PKN waar men rekening mee

⁶⁷ LerenPionieren.nl, *De pioniersreis of eredienst eerst?: Over hoe je met een pioniersplek van start kunt gaan* (Utrecht: Dienstencentrum Protestantse Kerk, 2016) p. 3.

⁶⁸ 'Bij het pionieren zal per situatie blijken wat een wijze aanpak is. Er zijn geen blauwdrukken die overall zomaar toegepast kunnen worden. En als er wél een blauwdruk is, dan is het geen pionieren meer. Want pionieren veronderstelt dat we onbekend gebied intrekken.' (LerenPionieren.nl, *De pioniersreis of eredienst eerst?* p. 3).

⁶⁹ Leren Pionieren, *Kernthema's*, geraadpleegd op 22 oktober 2018, <https://www.lerenpionieren.nl/kernthemas/>.

heeft willen houden. Daarbij is een dergelijke minder scherpe formulering van wat evangelisatie en gemeentestichting is ook een voortzetting van de koers die in het *serv-ing-first* model ook al ingeslagen was.

In het volgende hoofdstuk zullen we door middel van een veldonderzoek gaan kijken hoe het model zich verhoudt tot de praktijk van het pionieren.

4. Analyse van het veldonderzoek

Het veldonderzoek staat in het teken van het verhelderen van de verhouding tussen de pioniersreis en de praktijk. Dit doen we door op zoek te gaan naar een of meerdere bottlenecks in de pioniersreis. Door spanningen te bespreken komen thema's naar boven drijven die spelen in die verhouding tussen model en praktijk. Daarnaast zal er ook in bredere zin gekeken worden naar de vraag op welke wijze de pioniers reflecteren op hun praktijk. De volgende vragen staan centraal in dit hoofdstuk. Welke methodiek is er gebruikt en waarom? Hoe ervaren de pioniers het gebruik van de pioniersplek in de praktijk? Is er sprake van een of meerdere bottlenecks in het groeiproces van een pioniersplek? En zo ja, bij welke fasen? Is er sprake van overeenkomsten tussen die ervaringen? Wat zegt dit over de pioniersreis en wat zegt dit over de pioniers? Daarna zal het materiaal geanalyseerd worden aan de hand van een aantal thema's. Het hoofdstuk sluit af met een conclusie waarbij we terug zullen gaan naar de onderzoeksvraag.

4.1 Methodologische verantwoording

Om een goed beeld te krijgen van de verhouding tussen de pioniersreis en de praktijk van het pionieren is veldonderzoek van belang. Inzicht krijgen in de praktijk is mogelijk door het lezen van artikelen en andere onderzoeken, maar de bruikbaarheid voor onze onderzoeksvraag is beperkt. Kwantitatief onderzoek onder de ruim 100 pioniersplekken heeft twee nadelen waarvan het tweede doorslaggevend is. Allereerst zal het in praktijk veel moeite gaan kosten om data te verzamelen doordat de onderzoeksgroep relatief klein is wat vraagt om een hoge respons. Ten tweede zullen de verkregen data zich lastig laten interpreteren. De onderzoeksvraag heeft voor een groot gedeelte te maken met de betekenis van begrippen en de interpretatie daarvan in de praktijk. In een kwantitatief onderzoek alleen is er weinig mogelijkheid om betekenis van begrippen en nuance in de antwoorden te achterhalen die voor het goed beantwoorden van de onderzoeksvraag wel nodig is. Er is daarom gekozen voor een kwalitatief onderzoek door middel van semigestructureerde interviews.

Er zijn voor het veldonderzoek in totaal vijf respondenten geïnterviewd. De interviews hebben plaatsgevonden van mei tot en met juli 2019 en hebben op één na op de locatie van de pioniersplek plaatsgevonden. Voor de interviews heb ik steeds gebruik gemaakt van een interviewstructuur (zie bijlage 1). De kapstok van het interview bestaat uit vijf thema's: roeping, pioniersplek, pioniersreis, theologische achtergrond en afronding. De eerste twee thema's dienen enerzijds om wederzijds vertrouwen in het gesprek op te bouwen en

anderzijds om de context te schetsen. Het derde thema, de pioniersreis, vormt het centrum van het interview. Hier ga ik in op de pioniersreis en zijn of haar reflectie daarop door middel van de praktijk. Bij het thema theologische achtergrond bevroeg ik de pionier op zijn of haar heilsopvatting. Dit heb ik gedaan om de beweegredenen van de respondent te bevroegen. Samen met de vraag over roeping geeft het een beeld van de missiologie van de respondent om zo mogelijk een verband te kunnen ontdekken tussen het ervaren van een bottleneck en de missiologische opvatting van de respondent. Ter afsluiting heb ik gevraagd of de respondent nog iets wilde toevoegen aan dat wat besproken is. Na het eerste interview kwam ik erachter dat de pioniersreis als zodanig niet altijd even scherp op het netvlies stond van iedere pionier. Voorafgaand aan elk interview besprak ik het model kort om te voorkomen dat ik tijdens het interview het model nog zou moeten uitleggen.

Na ieder interview ben ik steeds direct begonnen met het transcriberen van de interviews. Ik heb ervoor gekozen om de interviews fonetisch uit te schrijven. Dit heeft als voordeel dat alle aarzelingen, dubbele woorden en stiltes zichtbaar zijn en iets van de sfeer en emotie van een gesprek weergegeven wordt. Daarbij voorkomt het verkeerde interpretaties, schriftelijk weliswaar, van datgene wat is gezegd. Naderhand heb ik steeds de audio-opname en het uitgeschreven interview naar de respondent opgestuurd ter goedkeuring. Naar aanleiding van de reacties zijn er geen inhoudelijke aanpassingen aan de interviews gedaan.

Voor het analyseren van de interviews heb ik gebruik gemaakt van de 'bricolage benadering', zoals beschreven door Anna Bremborg.⁷⁰ Ik heb de tekst geanalyseerd aan de hand van een aantal codes en subcodes. De citaten van de respondenten zijn ten opzichte van de originele transcriptie licht bewerkt om ze beter leesbaar te maken.⁷¹ Bij ieder citaat staat een verwijzing naar de originele tekst door middel van een letter, die refereert naar de respondent, en een cijfer, die verwijst naar het regelnummer.

In deze paragraaf zal ik vier hoofdthema's bespreken op basis waarvan ik de interviews heb geanalyseerd. Met deze vier thema's werk ik toe naar het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

1. **Missiologie:** Wat is het doel van pionieren? Wat is zending volgens de respondent? Welke motieven spelen daarbij een rol?
2. **Betekenis pioniersreis voor praktijk:** Wat betekent de pioniersreis voor de

⁷⁰ Engler, S., Stausberg, M., *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* (New York: Routledge, 2011) p. 310-321.

⁷¹ De originele transcriptie van alle interviews is op te vragen bij de auteur, zie daarvoor de literatuurlijst.

respondent en/of het team? Wat gebeurt er in de praktijk mee?

3. **Definities begrippen pioniersreis:** Welke definities worden gebruikt voor de verschillende begrippen van de pioniersreis?
4. **Bottleneck:** Waar stagneert de pioniersreis in de praktijk volgens de respondent?

Voordat we op bovenstaande thema's in zullen gaan, worden de respondenten kort voorgesteld. De groep respondenten bestaat uit twee vrouwen (respondenten C en E) en drie mannen (respondenten A, B en D) die tussen de 30 en 35 jaar oud zijn. Alle respondenten pionieren in de Randstad en zijn werkzaam onder verschillende doelgroepen zoals jongeren (respondent A), young professionals (respondenten B en C), studenten (respondent C) en een multiculturele achterstandswijk (respondenten D en E). De respondenten hebben minimaal 2,5 jaar en maximaal zes jaar ervaring in het pionieren in de huidige pioniersplek. De respondenten zijn verbonden aan de PKN en hebben verschillende theologische achtergronden.⁷²

4.2 Missiologie van respondenten

Wat is zending volgens de respondent? Wat is het doel van pionieren? Welke motieven spelen daarbij een rol? De vraag naar wat zending is volgens de respondent is niet letterlijk zo gesteld. Wel is het onderwerp indirect aan bod gekomen door vragen over roeping, motivatie en de betekenis van redding. Ik zal steeds per respondent een beeld proberen te schetsen waar hij of zij theologisch te plaatsen is ten opzichte van de in hoofdstuk twee besproken theorie.

Respondent A verwoordt zijn visie op zending aan de hand van een soort mission statement.

Geloof en leven delen met jongeren. (..) We geloven in Jezus en als het goed is, is Jezus ons leven. Dus als we met jongeren omgaan en hen ontmoeten dan zullen ze automatisch Jezus in ons zien en daaruit hebben we dan een soort van missie. Dat zijn de vier V's: vriendschap, verandering, vorming en verspreiding. (A38-44)

De tweeslag 'geloof en leven delen' komt duidelijk terug in dit gedeelte waarbij de respondent een soort balans tussen diaconale en verkondigende zending op het oog lijkt te hebben. Verderop in het interview blijkt de nadruk te liggen op evangelisatie als *ultimacy* volgens de interpretatie van Wright.

⁷² Het is lastig om de respondenten in theologische hokjes te plaatsen zoals vrijzinnig, evangelisch/charismatisch of orthodox. Het merendeel van de respondenten zou in meerdere hokjes kunnen passen.

Het grootste is om gewoon het evangelie met ze (de jongeren) te delen. Want het geloof was voor mij zo'n grote verandering. (A85-86)

In de praktijk van respondent A neemt het delen van het evangelie door middel van bijvoorbeeld straat-evangelisatie, Alpha cursus en discipelschap een belangrijke rol in. Zijn opvatting over wat zending is neigt naar de klassieke evangelicale opvatting die Stott beschrijft dat zending volledig samenvalt met evangelisatie. De andere activiteiten zijn daaraan ondergeschikt en leiden toe naar evangelisatie. Wat wel opvalt is dat discipelschap een belangrijke rol speelt in de methode van evangelisatie die respondent A gebruikt. Hij gebruikt daarbij deels termen die doen denken aan begeleiding ('positief rolmodel', A76) en vriendschap ('steun in de rug' A72-73).

Respondent B kiest andere woorden voor een vergelijkbare opvatting over wat zending is. Hij heeft het over het creëren van de meest ideale situaties waarbij mensen het evangelie kunnen ontvangen.

Ik denk dat dat, het persoonlijk leren kennen van Jezus Christus, het beste is wat me is overkomen. (..) Dus die tien jaar dat ik er mee bezig ben probeer ik de meest ideale situaties te creëren waarin mensen dat ook kan overkomen. (B85-86 & B92-93)

De bewoording is wat voorzichtiger van aard dan die van respondent A. Hij benadrukt later dat hij op het bovengenoemde proces 'geen grip heeft' (B93-94). Dat wat hij de aard van zending noemt, namelijk dat mensen Christus leren kennen, bevat wel veel overeenkomsten met respondent A en zo ook met het evangelicale standpunt van zending. Respondent B heeft in de praktijk te maken met een doelgroep, namelijk Young-professionals, die zich niet makkelijk laat overtuigen door het evangelie. Hij beschrijft hoe zodoende het diaconale component aan zending een belangrijke rol inneemt in de pioniersplek.

Omdat wij ons op middenklasse en daarboven richten, twintigers en dertigers, dat het diaconaat wat wij bedrijven heel erg op het sociale, emotionele, intellectuele en soms spirituele vlak liggen. En dat je daar dus enorm veel op doneert, op die vier bankrekeningen. (B226-230)

Uit de rest van het interview blijkt dat de woorden 'enorm veel doneren' slaan op de grote rol die deze vorm van diaconale activiteit innemen in de pioniersplek. De opvatting over wat zending is en inhoudt hangt af van de context waar zending wordt bedreven. Men kan een evangelicale opvatting hebben wat betreft zending, zoals respondent B, maar in de praktijk toch veel tijd besteden aan diaconaat. Zo zou een opvatting van evangelisatie als *primacy* kunnen opschuiven naar evangelisatie als *ultimacy* in zending. Deze praktijk kan spanning opleveren bij een pionier en dat lijkt zichtbaar te worden een reactie van respondent B.

Uiteindelijk ben ik degene die het meest is veranderd van alle mensen die op mijn weg zijn gekomen. En dat is denk ik ook de opdracht en het gebod, dat ik mijzelf blijf onderwerpen aan de Koning van het koninkrijk. (B98-100)

De grootste verandering bespeurt hij in de eerste plaats bij zichzelf en niet bij anderen. De verandering bij anderen, waar hij gezien het eerste citaat wel steeds naar op zoek is, gaat mogelijk traag of is niet zo groot als hij had verwacht.

Respondent C gebruikt in het gesprek over roeping het begrip de 'vrede van Christus'. Ze noemt het de kern van haar roeping. Dit begrip heeft verband met het begrip 'shalom' dat volgens Stott een belangrijke rol speelt in de oecumenische opvatting over wat zending is. In haar antwoord op de vraag of de 'vrede van Christus' de kern van haar roeping is, onderstreept ze het begrip vrede.

Ja en dan misschien vooral die vrede inderdaad. Dat mensen iets van die vrede ervaren. En bij pionieren denk ik dat je kunt zoeken naar creatieve manieren om ruimte te maken voor Gods Geest. En dat kan heel low profile. Ik ben niet zo heel erg van het vertellen over Gods liefde, maar ik vind het vooral fijn als mensen het gevoel hebben van: 'He, ik kan even op adem komen.' (C102-106)

De uitspraak van respondent B om 'de meest ideale situaties te creëren' heeft wat weg met de opmerking van respondent C over het 'zoeken naar creatieve manieren om ruimte te maken voor Gods Geest'. Het creëren van ruimte voor de gebeurtenis van wat God door het evangelie in anderen kan doen is een verwoording van een enerzijds proactieve en anderzijds passieve houding in zending. Proactief in datgene waar men als pionier invloed op heeft en passief, of afwachtend, op het gebied waar men geen invloed op heeft. Aan het einde van het gesprek benadrukte respondent C het belang van wederkerigheid en het 'er zijn' in het pionieren.

Maar die doelgroep die geeft ons ook. Pionieren is niet van: 'oké, we hebben een missie, we gaan er helemaal voor en we stomen door. Nee, het is ook gewoon er zijn. Daarin mag je als pionier en pioniersteam van de deelnemers, die weer hun eigen talenten hebben, ook ontvangen. Dus wederkerigheid, het is niet alleen zenden, maar het is ook ontvangen en er zijn. (C510-513)

Zending door de ogen van respondent C komt grotendeels overeen met de oecumenische opvatting van wat zending is: een algehele *shalom* voor mens en maatschappij. De verkondiging van het evangelie door middel van het 'vertellen over Gods liefde' heeft niet de prioriteit (*primacy*) of kan zelfs uitblijven (dus ook geen evangelisatie als *ultimacy*). Want zoals uit het eerdere citaat bleek ervaren mensen de vrede van Christus al wanneer ze 'op adem komen'. Ze geeft zodoende een brede betekenis aan het begrip zending.

Respondent D definieert zending en pionieren veel aan de hand van het begrip zin en zingeving. Het begrip zingeving gebruikt hij in de brede zin. Allereerst verwijst hij daarmee naar zijn eigen bestaan als zinvol, vanwege de zending waarin hij participeert. In tweede instantie verwijst hij naar het doel en aard van zending: 'dat ze een stuk rust of zin hebben gevonden'.

Mijn leven is hier zinvol omdat ik heb gezien dat (naam pioniersplek) het verschil heeft gemaakt in mensenlevens. Dus dat mensen die hier gekomen zijn opgebloeid zijn, dat ze God hebben leren kennen, dat ze een stuk rust of zin hebben gevonden. Dat in sommige gevallen ze gewoon hun leven weer bij elkaar hebben geraapt. Dat is wat zin geeft. Mijn roeping is om dat te faciliteren. Ik ben over het algemeen een hele beroerde evangelist. Dus ik ben niet degene die direct op mensen afstapt. (D102-106)

Opvallend in dit citaat is dat respondent D zich een 'beroerde evangelist' noemt. Vervolgens beschrijft hij waarom: 'ik ben niet degene die direct op mensen afstapt'. Daaraan zou toegevoegd kunnen worden: '.. om hen het evangelie uit te leggen.' Uit deze opmerking blijkt dat zijn definitie van wat een evangelist behoort te doen juist dicht aanligt tegen de klassieke evangelicale opvatting van wat zending is. De prioriteit van een zendeling is om mensen het evangelie te verkondigen. Dit verschil in de evangelicale opvatting met betrekking tot zending en de meer oecumenische praktijk lijkt bij respondent D te lijden tot een spanningsveld. Later in het interview komt een soortgelijke uitspraak voorbij.

Ikzelf ben een slechte evangelist en wij zijn (de woongroep) echt absoluut geen drammers. Mensen die niet geloven vinden hier ook een volwaardige plek. Maar dit ('mensen laten proeven hoe het echte leven met God is' D477-478) is wel wat wij geloven en waarom wij het doen en waar we heel graag van uitdelen. (D482-485)

Tegelijkertijd blijkt onder andere door het gebruik van het begrip zingeving in een eerder citaat hierboven dat hij in zijn praktijk op een andere manier aankijkt tegen wat zending is. In feite verwoord hij een meer oecumenische opvatting met betrekking tot zending. Zending komt ook tot zijn doel wanneer mensen 'hun leven gewoon weer bij elkaar hebben geraapt' (sociaal herstel). Later kleurt hij dit begrip zingeving iets meer op een evangelicale wijze in wanneer hij het gebruikt in zijn antwoord op de vraag wat het begrip 'redding' volgens hem inhoudt.

Met zin bedoel ik dat je herontdekt wat er bedoeld wordt met echt leven. Dus dat je gered wordt van richtingloosheid. Dat je een doel krijgt om voor te leven, namelijk God en hoe hij de wereld bedacht heeft. (D434-437)

Wat enkele keren terugkomt als doel van zending is 'mensen laten proeven dat God goed is' (D110). Dit 'proeven dat God goed is' heeft in zijn definitie een holistische betekenis (samen

eten, goede koffie, gezelligheid, onderlinge liefde), maar moet steeds verwijzen naar het leven met God. Hij gebruikt daarvoor twee Griekse woorden voor leven, namelijk *bios* en *zoë* (D451-457). Jezus transformeert steeds het aardse zinloze leven naar het ware en echte zinvolle leven. Water uit de put (*bios*) wordt bijvoorbeeld Levend water (*zoë*). Deze definitie van wat zending is onderstreept duidelijk het belang van 'het leven met God' en lijkt het meest op de beschrijving van wat Wright noemt evangelisatie als *ultimacy*.

Respondent E refereert naar een vormende ervaring wanneer ze beschrijft hoe haar roeping groeide en veranderde.

Daar (tijdens studiereizen in Afrika) zag ik hoe de kerk daar is. Alles ademt daar christendom op een heel andere manier. Hoe vanzelfsprekend de kerk daar ruimte innam in de maatschappij. Hoe ook de sociale kant van de kerk goed was ontwikkeld. (...) Een heel andere manier van de kerk om zich te bewegen in de wereld om haar heen. In Oeganda heb ik kennis gemaakt met het idee van integral mission. Dus hoe je holistisch kijkt naar missie, naar de kerk en discipelschap. Dat vormde mijn denken in ieder geval toen heel erg over wat ik zelf zou willen met de kerk en wat is mijn plek. (E50-61)

Ze noemt de begrippen 'holistisch kijken naar missie' en 'integral mission' die over het algemeen genomen naar hetzelfde verwijzen. Wanneer ze beschrijft wat haar tijdens de studiereizen opviel dan is dat met name de expressie van diaconale zending van de kerk. Ze lijkt tijdens deze reis haar opvatting over wat zending is aan te passen meer richting de oecumenische opvatting van zending. Verderop in het gesprek geeft ze een kernachtige samenvatting haar opvatting met betrekking tot haar roeping.

Ik voel me geroepen om, simpel gezegd, mensen in contact te brengen met God, om het evangelie te delen met mensen. (E152-153)

Deze uitspraak legt juist weer meer de nadruk op de grote opdracht, de verkondiging van het evangelie. Later in het gesprek legt ze nogmaals uit wat volgens haar de betekenis is van de diaconale zending voor de pioniersplek.

Wij doen veel hele praktische dingen waarvan je heel makkelijk kan zeggen van: 'waarom moet je dat als kerk doen? Kan het maatschappelijk werk dat niet doen?' Maar ik denk dat het heel erg belangrijk is dat het dus onderdeel is van die reis (nl. de pioniersreis). Die praktische dingen zijn een essentieel onderdeel van ons kerk-zijn. Ze zijn een essentiële uiting van Gods liefde voor deze buurt, van onze liefde voor deze buurt. Die tuin is een verkondiging in zichzelf. (E450-456)

Diaconaat als verkondiging van het evangelie. Zoals zending en evangelisatie samenvallen in de evangelicale opvatting zoals Stott die beschrijft, zo vallen in deze uitspraak zending en diaconaat samen. De tuin, de plek waar wordt samengewerkt, waar de stad letterlijk tot bloei

komt, daar wordt God's liefde voor de buurt verkondigd. Daar hoeven volgens haar niet direct woorden aan gegeven te worden. Even later zegt ze dan ook dat de symbolische verkondiging die er vanuit die tuin uit gaat sterker is dan wanneer ze zelf tien keer zou preken over God's liefde voor de buurt (E458). Deze beschrijving van verkondiging heeft veel overeenkomsten met de oecumenische opvatting over wat zending is.

Samenvattend is er onder de vijf respondenten een schakering te ontdekken in opvattingen over wat zending is. Sommigen van de respondenten zijn voor een groot gedeelte te plaatsen in een van de twee categorieën: de evangelicale of de oecumenische opvatting. Respondent A heeft een sterk evangelicale opvatting wat betreft missie, respondent C heeft juist een sterk oecumenische opvatting met betrekking tot missie. Respondenten B, D en E bevinden zich daar meer tussenin waarbij B neigt naar een evangelicale opvatting en D en E naar een oecumenische opvatting. Juist in die middengroep is er meer spanning te ontdekken tussen die twee opvattingen. Deze spanning kan ontstaan door een theologische achtergrond die men heeft in bijvoorbeeld de evangelicale opvatting terwijl de praktijk een meer oecumenische aanpak van zending vraagt.

4.3 Betekenis van de pioniersreis

Iedere pionier kreeg de vraag gesteld welke betekenis de pioniersreis heeft voor hen. Soms moet een respondent bij deze vraag de pioniersreis uit het geheugen ophalen (A279 en C267). Meestal verwezen de respondenten in eerste instantie naar de rol die de pioniersreis speelt in relatie tot de PKN bij het opstellen van de samenwerkingsovereenkomst (B190), de begeleiding die de PKN biedt (A286 en D227) en in de leergemeenschap (A280, B189, C237 en E553).

Respondent E verwoordt de betekenis van de pioniersreis voor met name de coaching van haar eigen team en in contact met de zendende kerk als volgt.

Dus het (de pioniersreis) geeft betekenis aan alle stappen die je zet en aan alle dingen die je doet. [Je kan het zowel naar binnen als naar buiten toe uitleggen.] Ja, het helpt betekenis geven aan wat je doet en bij het geven van richting.⁷³ (E459-465)

Voor respondent C (C233-235) en E helpt de pioniersreis om betekenis te geven aan of structuur te ontdekken in het proces van pionieren. Dat geldt met name voor de activiteiten of fasen in het proces die zowel voor het team als voor zendende kerken minder vanzelfsprekend betekenisvol kunnen zijn.⁷⁴

⁷³ De tekst die [tussen vierkante haken staat] is uitgesproken door de interviewer.

⁷⁴ In de praktijk blijkt die relatie tussen pioniersplek en kerkenraad van een moederkerk spanning op te kunnen leveren. Zowel respondent A (A539-545), C (C400-406) en E (E605-606) beschrijven een

Respondent D benoemt in zijn reflectie op de pioniersreis ook een tekortkoming, iets wat hij mist aan de pioniersreis en ook de training vanuit de PKN.

De PKN is gewoon ontzettend breed en het 'waarom' en de focus op discipelschap vind je daar niet vanzelfsprekend. De pioniersreis gaat best veel over het 'hoe'. Maar ik wil aangescherpt worden op het waarom. (D461-464)

De respondent constateert dat de wijze waarop de pioniersreis is vertaald de breedte van de PKN bedient, zoals we in paragraaf 3.1.2 al vaststelden. Een andere respondent vat dit juist positief op door te benoemen dat de pioniersreis veel ruimte biedt om zelf invulling te geven aan het pionieren. Op de vraag welke betekenis de pioniersreis voor hem persoonlijk heeft antwoordt hij het volgende.

Omdat de pioniersreis zo simpel is biedt het je heel veel ruimte om er een eigen invulling aan te geven. Terwijl je er tegelijkertijd wel bij wordt bepaald dat je door kan groeien. (B208-209)

Dat de pioniersreis ruimte geeft voor eigen invulling zal ook wel blijken uit de verschillende interpretaties van de begrippen van de pioniersreis.

4.4 Definities in de pioniersreis

De vraag waar in de praktijk sprake is van een bottleneck in de pioniersreis heeft deels te maken met welke definities er door de respondenten toegekend worden aan de begrippen van de pioniersreis. Afhankelijk van welke definitie een respondent gebruikt kan een bepaalde fase juist wel of niet ervaren worden als een bottleneck. Een voorbeeld hiervan is het antwoord dat respondent C geeft op de vraag waar de kracht ligt van haar pioniersplek, kijkend door de lens van de pioniersreis.

'Dus die internationale studenten die hier een klei-meditatie doen, die krijgen ruimte voor hun leven. Maar tegelijkertijd wil ik ze eigenlijk laten weten: 'Kijk, deze plek is ook kerk.' Misschien kom ik dan bij 'kerkzijn ontdekken' uit. (C325-329)

Vanuit dit antwoord zou de definitie van de fase 'kerkzijn ontdekken' zoiets zijn als: mensen laten proeven aan de waarde van kerk-zijn. Andere respondenten gebruiken bij het begrip 'kerkzijn ontdekken' woorden als 'familie' (A451), 'geloofsgemeenschap' (E660) en 'organisatie' (B251). Het begrip 'kerkzijn ontdekken' is, zo blijkt, voor meerdere uitleg vatbaar

spanning in de verhouding met de zendende gemeente. Deze spanning ligt bij respondent A en C vooral op het vlak van de mate waarin de zendende gemeente betekenis kan geven aan het proces waar de pioniersplek in zit. Ze zijn geneigd het succes van een pioniersplek af te meten aan bijvoorbeeld hoeveel betrokkenen er naar hun eigen dienst komen vanuit de pioniersplek of in welke mate de pioniersplek kerkzijn vormgeeft zoals zij dat zelf gewend zijn.

door zowel het werkwoord 'ontdekken' als het begrip 'kerkzijn'. Dat 'ontdekken' verschillende dingen kan betekenen kan geïllustreerd worden aan de hand van de zin: 'Ik ga een nieuwe ijssmaak ontdekken'. Ontdekken kan namelijk de betekenis hebben van iets nieuws waarnemen ('ik ga ontdekken hoe lekker die nieuwe ijssmaak is'), maar het kan ook de betekenis van iets uitvinden hebben ('ik ga ontdekken hoe ik een nieuwe ijssmaak kan maken'). Beide betekenissen van het werkwoord ontdekken vragen een heel verschillende rol van de pionier. De vraag wat kerkzijn betekent is in zekere zin nog meer diffuus zoals hiervoor ook blijkt. Welke associatie iemand daarbij heeft kan per persoon heel verschillend zijn. Is kerkzijn een (zondagse) samenkomst waarin gezongen, gebeden en verkondigd wordt? Moet Christus altijd ter sprake komen? Een dergelijke associatie is vooral terug te vinden bij respondent A (A405-410). Of gebeurt dat al wanneer er samen gegeten wordt en mensen hun leven delen? Respondent E reflecteert op haar definitie van het begrip kerk-zijn:

Zelf vind ik het ook belangrijk dat je van meet af aan zegt dat je met je team kerk bent, dat je op die manier al verbonden met God, met de kerk. Er is niet een moment waarop je volgens mij in je pioniersplek om je heen kijkt en zegt: 'nu zijn we kerk'. Gisteren waren we het nog niet, vandaag zijn we het wel. (E564-567)

Deze definitie van kerk-zijn, namelijk dat de pioniersplek al in een vroeg stadium een (vorm van) kerk is, is terug te vinden bij meerdere respondenten (B283-284 en C325-329). Verderop doet respondent E dan ook het voorstel om het kerkzijn ontdekken onder de pioniersreis te zetten in plaats van als een fase er in.

Een dergelijk verschil in definitie is ook te ontdekken bij de fase 'geloof verkennen'. De definitie van wat geloof is hangt waarschijnlijk heel erg samen met de wijze waarop de pionier zelf zijn of haar geloof vormgeeft en verwoordt. Respondent A bijvoorbeeld spreekt over 'geloof verkennen' in termen zoals een Alpha cursus en het discipelen van jongeren.⁷⁵

We hebben nu vier Alpha's in twee jaar gedraaid. Daar verkennen ze (deelnemende jongeren) dus echt geloof. De meesten daarvan waren buitenkerkelijk en soms randkerkelijk. (A426-428)

Respondent C geeft aan dat 'geloof verkennen' een kracht is van haar pioniersplek. Op het eerste gezicht spreekt ze niet veel anders over het begrip geloven dan respondent A.

Ja, ik zie een enthousiasme voor geloven bij onze pioniersplek en een verlangen om dat echt weer in je leven een plek te geven. (..) Geloven gaat ook over hoe het iets wordt wat relevant

⁷⁵ Opvallend is dat er grote verschillen zijn in het gebruik van het begrip discipelen of discipelschap. Het begrip heb ik niet zelf ter sprake gebracht in de interviewvragen. Alleen bij respondent A heb ik het gebruikt in het samenvatten van zijn antwoorden. De verschillen zijn tussen respondent A (17), B (3), C(0), D (2) en E (1) zijn groot.

is in het leven van iemand anders of in het leven van onszelf. (C306-310)

Het verschil in opvatting over wat 'geloof verkennen' betekent wordt duidelijker door de beschrijving die respondent C geeft van de activiteiten die ze binnen de pioniersplek ontwikkelt en de rol die ze daarbij heeft (C115-177). Daaruit blijkt dat die invulling van 'geloven verkennen' heel anders is dan de praktijk van Alpha-cursussen en het 'discipelen' van betrokkenen zoals respondent A die beschrijft. Dit heeft deels te maken met het verschil in doelgroep tussen beide respondenten, maar een groter effect heeft het verschil in theologische opvattingen over wat geloven inhoudt. De theologische opvattingen hebben invloed op de wijze waarop 'geloof verkennen' wordt gedefinieerd en wordt herleid op praktijkvoorbeelden.

Ook voor het begrip 'luisteren' worden verschillende definities gebruikt. Hoewel deze verschillende definities bewust ook al in de betekenis zijn opgenomen⁷⁶, wordt er door twee respondenten (B230 en C299-301) nog een andere betekenis aan verleend. Namelijk luisteren als een pastoraal luisteren en niet zozeer in de eerste plaats gericht op het ontwikkelen van visie, maar als dienst aan de ander.

Samenvattend zijn de grootste verschillen in definities te vinden tussen respondenten die verschillen in hun theologische opvattingen. Zoals al eerder geconstateerd biedt de pioniersreis veel ruimte aan de verschillende stromingen binnen de PKN. Deze ruimte lijkt de vertaalkeuze min of meer bewust te hebben gefaciliteerd. In de praktijk blijkt dan ook dat die ruimte wordt genomen. Het is de vraag in hoeverre de pioniersreis van invloed is op de wijze waarop pioniers hun werk doen. Het model kan namelijk aangepast worden aan de eigen theologische achtergrond van de pionier en neemt de vorm en kleur van de pionier aan. Zo gezegd is de invloed van de pioniersreis beperkt en is de theologie van de pionier doorslaggevend.

4.5 De bottleneck in de pioniersreis

Voordat we in zullen gaan op wat de respondenten ervaren als de bottleneck van de pioniersreis is het eerst de vraag wat een bottleneck precies is. De definitie zoals die in dit onderzoek wordt gehanteerd is dat een bottleneck een knelpunt is in een proces. Op dat punt stroomt het water minder snel, daar stagneert de ontwikkeling. Waar de respondent een bottleneck ervaart, heeft te maken met welke ontwikkeling hij of zij voor ogen heeft en wat hij of zij ervaart als een stagnatie daarvan. Wat dan ook zal blijken is dat de ervaring van wat

⁷⁶ De leergemeenschap heeft het over het viervoudig luisteren: luisteren naar God, context, elkaar en de kerk. (www.lerenpionieren.nl, geraadpleegd op 23 augustus 2019).

een bottleneck is enerzijds iets zegt over de praktijk van het pionieren en anderzijds iets over de opvattingen van de respondent.

In het midden van het interview (zie bijlage 1) werd de pioniersreis en de bottleneck ter sprake gebracht. Er is gekozen om de vraag naar de bottleneck op twee manieren aan te vliegen. Allereerst is de respondenten gevraagd naar wat ze ervaren als de kracht van de pioniersplek wanneer ze naar hun praktijk kijken met de 'bril van de pioniersreis' op. Daarna is de respondenten gevraagd om hetzelfde te doen - inmiddels hebben ze dus een dergelijke oefening al gedaan - maar dan in plaats van de kracht, de bottleneck te benoemen. Hiervoor zijn verschillende bewoordingen gebruikt om het begrip bottleneck uit te leggen.

[Waar zeg je van: mooi weergegeven in dit model, maar in onze praktijk is dit toch echt een moeilijke stap, een grote sprong?] (B240-242)

[Het model staat op papier in een aantal fases ingedeeld, maar in de praktijk kan je tegen dingen aanlopen. Je kan denken van: 'Ja, maar tussen die en die stap daar zit toch wel een soort bottleneck. Dat is niet zo makkelijk.'](D264-266)

Uit het veldonderzoek blijkt dat de respondenten de fase 'kerkzijn ontdekken' als de grootste bottleneck ervaren. Deze fase is verreweg het vaakst direct of indirect genoemd. Als tweede werd 'geloof verkennen' genoemd als bottleneck. We zullen hierna deze resultaten onderbouwen en nuance hierin aanbrengen. In eerste instantie bespreken we de respondenten individueel om vervolgens de resultaten als geheel te analyseren.

Respondent A maakt in eerste instantie onderscheid tussen de vrijwilligers en de doelgroep. Bij de vrijwilligers ervaart hij een bottleneck in hen binden aan de doelgroep en koppelt dit aan de fase 'netwerk ontwikkelen'. Verderop in het gesprek gaat hij in op wat ze in het pionieren als geheel ervaren als een belemmering.

Ik zag dus met het netwerk ontwikkelen dat vrijwilligers kwamen en weer gingen. (..) Maar toen kwamen we erachter wat het probleem is. De jongeren zijn zich op een gegeven moment aan mij en (naam collega) heel erg gaan verbinden. De vrijwilligers gaan een beetje op en af. Die bouwen wel relaties, sommigen meer dan de ander, maar we merkten gewoon dat deze jongeren meer nodig hebben dan wat alleen ik en (naam collega) ze kunnen geven. Eigenlijk hebben ze gewoon een lokale kerk nodig. (A390-400)

De respondent constateert dat jongeren meer nodig hebben dan wat hij, zijn collega en de vrijwilligers hen vanuit de pioniersplek kunnen bieden, namelijk een kerk. Elders beschrijft hij wat jongeren aangeboden wordt door middel van de pioniersplek: een aantal inloopavonden per week in een jongerencentrum, Alpha-cursussen en persoonlijke begeleiding (A216-265). De focus ligt op het opbouwen van persoonlijk contact, verkondiging van het evangelie en het discipelen van jongeren. De respondent beschouwt de pioniersplek blijkbaar niet als een

volwaardige kerk. De zendende kerk waar de pioniersplek onder valt sluit niet goed aan bij de geloofsbeleving van de jongeren (A441-445). In de praktijk worden jongeren dan ook wel eens doorverwezen naar een andere kerk in een ander plaats om 'verder te groeien' (A202-209). Een kerk heeft volgens de respondent eigenschappen die de pioniersplek niet heeft.

Een plek waar ze continuïteit en structuur hebben, waar ze gediscipeld worden, in een familie. Daarnaast zijn de individuele gesprekken heel goed, maar dat werd eigenlijk gemist. Dat is de grootste reden waarom we hebben vastgesteld dat we het kerkzijn niet kunnen invullen vanuit het pionieren. (A450-454)

In het interview vraagt hij zichzelf dan ook hardop af wat in het begin zijn verwachting is geweest bij de pioniersplek. Een zelfstandige gemeente worden, zoals 'kerkzijn ontdekken' opgevat kan worden, was voor hem nooit het idee van de pioniersplek (A495-498). Samengevat ervaart respondent A de meeste stagnatie bij de fase 'kerkzijn ontdekken'. De redenen die hij daarvoor naar voren brengt zijn enerzijds van praktisch aard. Hij beschrijft het gebrek aan lange termijn commitment van vrijwilligers. Anderzijds zijn de redenen ook theologisch van aard omdat zijn opvatting van wat kerkzijn is te ver verwijderd is van de praktijk van de pioniersplek. Daarbij heeft hij de pioniersplek vooral gezien als een 'evangelisatiepost' en niet als een nieuwe kerkplek. Het motief voor pionieren is in de eerste plaats evangelisatie onder jongeren geweest en niet gemeentestichting. De pioniersplek is een (financieel) middel om dit doel te ondersteunen. De eerste vier stappen van de pioniersreis kan hij in de praktijk terugzien. De vijfde stap 'kerkzijn ontdekken' interpreteert de respondent als een vorm van kerkzijn die zowel niet door hen zelf als de door de zendende gemeente kan worden gefaciliteerd.

Respondent B benoemt in eerste instantie, wat hij het korte antwoord noemt, de fase 'liefhebben en dienen' (B246-249). Als de definitie van diaconaat de zorg voor de weduwen en wezen is dan houden zij zich daar amper mee bezig. Even daarvoor geeft hij, in antwoord op de vraag wat de kracht van de pioniersplek is, een andere definitie van 'liefhebben en dienen' namelijk 'het doneren in tijd en liefde en aandacht' (B244-246). Volgens deze definitie is de fase van 'liefhebben en dienen' niet een bottleneck, maar een kracht van de pioniersplek. Het 'lange antwoord', oftewel het meer complexe en wellicht grotere probleem, van waar de bottleneck in het proces van pionieren gaat over de fase 'kerkzijn ontdekken'.

Het lange antwoord zit hem in kerkzijn ontdekken. Dus structuren creëren, er een bedrijfje van maken, er een organisatie van maken. Het vrijblijvende wat (naam pioniersplek) is en wat onze doelgroep wil, in combinatie met mijn karakter die gewoon geen manager is, maakt dat ik dat kerkzijn en alles wat daar naar riekt altijd op de achtergrond gehouden. Dit omdat ik me daar zelf het minst mee verwant voelde. (B249-254)

De respondent benoemt twee redenen waarop hij het 'kerkzijn ontdekken' als de voornaamste bottleneck ervaart. Enerzijds heeft dit met de aard van de doelgroep te maken die de voorkeur geeft aan het vrijblijvende karakter van de gemeenschap. Lange termijn commitment (B279), taken op zich nemen (B303-304), 'accountability' (B307) en woekeren met talenten (B307-308) zijn begrippen die hij gebruikt en waar de doelgroep ten opzichte van de pioniersplek volgens hem moeite mee heeft. Dit zegt ook wat over de opvatting van de respondent over wat kerkzijn is en waar een nieuwe kerkplek naartoe dient te groeien. Anderzijds geeft hij zelf ook aan zich 'het minst verwant te voelen' met de fase van het 'kerkzijn ontdekken'. Dit heeft deels te maken met een gebrek aan organisatietalent wat hij zichzelf toedicht en deels met een weerstand die hij heeft tegen het opzichzelf van structuren om kerkzijn vorm te geven. Later legt hij uit dat hij lang weg heeft willen blijven van het stempel wat de kerk heeft (B290-295). Met dat stempel bedoelt hij bepaalde structuren, de organisatie en de gestolde kant van de kerk (B287-290). In antwoord op de vraag hoe het 'meer kerkzijn van de pioniersplek' er in de toekomst uit zal zien, benoemt hij in eerste instantie dat wat de pioniersplek op dit moment ook al kerk maakt.

Wat (naam pioniersplek) al heel erg kerk maakt en al wel heel goed doet is dat ze op persoonlijk vlak heel erg aangemoedigd worden. Ze krijgen heel veel persoonlijke aandacht van mij en van andere mensen van (naam pioniersplek) waardoor ze(?) op persoonlijk vlak, eigenlijk in discipelschap, heel erg veel stappen maken. (B299-312)

De respondent maakt onderscheid tussen, wat ik hier noem, de relationele en de organisatorische kant van kerk-zijn. Relationeel kan de pioniersplek op veel fronten een kerk genoemd worden en trekken betrokkenen als Gods familie met elkaar op, maar op organisatorisch vlak kan het proces stagneren. Op organisatorisch vlak lijkt de respondent de pioniersplek te vergelijken met waarden van kerkzijn volgens de meer traditionele kerken. Op dat vlak constateert hij een groot verschil en dus een bottleneck.

Respondent C spreekt zich niet heel duidelijk uit over waar de bottleneck in het proces van pionieren zit. Als kracht benoemt ze 'luisteren' en 'geloof verkennen' (C294) en voegt daar later ook nog 'netwerk ontwikkelen' bij (C383). Bij de vraag naar wat volgens haar de bottleneck in het proces van pionieren is op basis van de pioniersreis reflecteert ze op de fase 'kerkzijn ontdekken'.

Ik denk niet dat die internationale studenten, die hier drie jaar zijn en dan weer weg gaan, een onderdeel gaan uitmaken van een christelijke gemeenschap waarin ze belijden dat Christus hun heer is. Dat gaat gewoon niet gebeuren, denk ik. Maar ik denk wel dat er iets in beweging gezet kan worden. Het heeft te maken met je definitie van wat een christelijke gemeenschap is. Want je zou ook kunnen zeggen dat het gaat om het koninkrijk van God. Als zij zich hier thuis voelen en ze willen meedoen dan is dat doel bereikt. Al is het doel in het koninkrijk nooit

bereikt, want er zit altijd beweging in. (C341-349)

In deze reflectie op wat de bottleneck is gaat ze met name in op wat de definitie van kerkzijn is. Volgens de definitie dat de kerk een christelijke gemeenschap is waar mensen belijden dat Christus hun Heer is zou de respondent de pioniersplek niet als kerk betitelen. Maar volgens de definitie dat de kerk gaat om het koninkrijk van God is dat wel bereikt. Haar tweede definitie van kerkzijn bevat veel overeenkomsten met de oecumenische opvatting over zending. Het Koninkrijk van God en het wereldgebeuren vallen samen en gebeurt daar waar herstel en genezing plaatsvindt. Binnen deze opvatting kan dat wat de respondent over haar doelgroep beschrijft, namelijk dat ze zich 'thuis voelen en willen meedoen', een teken van de komst van het Koninkrijk zijn. Daar waar het Koninkrijk komt, komen mensen in de brede zin van het woord tot bloei. Of dit nu leidt tot het belijden van Christus als hun Heer of niet doet niets af aan de constatering dat Gods Koninkrijk is gekomen. De scheidslijn tussen de georganiseerde kerk en de wereld daarbuiten is niet zo relevant, omdat de zending van God daar bovenuit stijgt.

Respondent D beantwoordt de vraag naar de bottleneck door bij iedere fase van de pioniersreis de belemmeringen te benoemen (D338-424). De twee fases die vaker terugkomen in zijn beschrijving zijn die van 'geloof verkennen' en 'kerkzijn ontdekken'. In de praktijk blijkt de stap van het 'netwerk ontwikkelen' naar 'geloof verkennen' een uitdaging

Ik denk dat het voor ons best een stap was van netwerk ontwikkelen naar geloof verkennen. We hebben best een tijd gehad dat mensen naar ons buurtcafé kwamen of dat je ze best goed kent, dat je het ook wel over geloof hebt, maar dat je daar ook echt iets mee doet om dat vorm te geven. Dat is lastig. We hebben een hele tijd bijbelstudiegroepjes alleen met huisgenoten (kernteamleden) gedraaid en we wilden heel graag mensen daarvoor uitnodigen, maar dat lukte op de één of andere manier niet. (D267-274)

'Geloof verkennen' betekent in de definitie van de respondent het betrokken raken van de doelgroep bij, wat hij noemt, de 'bijbelstudiegroepjes'. Deze definitie bevat al een hoge mate van commitment en betrokkenheid. Later gebruikt hij ook het begrip discipelschap om uit te leggen wat 'geloof verkennen' volgens hem inhoudt. Het vraagt commitment en daarom is het een moeilijke stap voor betrokkenen (D369-374). Dat maakt dat zijn definitie van 'geloof verkennen' veel overeen heeft met zijn definitie van 'kerkzijn ontdekken'.

En kerkzijn ontdekken: relationeel is onze kern, smallgroups is de kern van (naam pioniersplek). Dat je je leven deelt met anderen, daar kunnen we niet zonder. Dat is de uitdaging om dat vast te houden. (..) Het makkelijkste wat we zouden kunnen doen is bijeenkomsten houden waar veel mensen op af komen. Maar dat willen wij niet. Wij willen faciliteren dat mensen hun leven met elkaar delen, dat ze samen eten, dat ze hun zorgen

delen, dat ze voor elkaar bidden, dat ze de Bijbel gaan ontdekken en dat ze op die manier Jezus volgen. (D396-403)

De respondent heeft een vorm van kerkzijn op het oog die veel weg heeft van kringen en huiskerken. Het klassieke model van kerkzijn waar een zondagse samenkomst het centrale moment van ontmoeting is, legt hij naast zich neer. Als reden daarvoor stelt hij dat het beeld wat het nieuwe Testament over de kerk volgens hem schetst beter aansluit bij het model van kerkzijn dat zij nastreven dan het klassieke model (D407-410). Gemeentestichting als middel voor evangelisatie gaat dus ook over de vraag welk model van kerkzijn de gemeentestichter op het oog heeft. Toch gebruikt de respondent wel het begrip institutionaliseren om, weliswaar gekscherend, aan te geven dat er net zoals bij de traditionele protestantse kerken een bepaalde structuur in organisatie en leiderschap dient te ontstaan.

[Dat (het inzegenen van respondent en zijn vrouw als leiders) noem je ook als één van de aspecten van kerkzijn ontdekken. Dat je een bepaalde structuur en orde aan gaat brengen. Dat blijkt nodig.] Ja. We zijn aan het institutionaliseren. Schandalig. (D302-305)

De respondent ervaart een bottleneck met name bij de fases 'geloof verkennen' en 'kerkzijn ontdekken'. Bij het 'geloof verkennen' heeft het met name te maken met het commitment van betrokkenen en bij 'kerkzijn ontdekken' vooral met het creëren van een duurzame structuur van kerk-zijn, oftewel dat wat we eerder de organisatorische kant van kerkzijn hebben genoemd.

Respondent E refereert net als de vorige respondenten met name aan 'geloof verkennen' en 'kerkzijn ontdekken' als de twee fases waarin ze een bottleneck ervaart. Ze geeft daar ook een verklaring bij, namelijk dat deze beide fases indirecter gebeuren.

Als ik dit model zou nemen en ik zou naar de praktijk kijken dan gaan de vragen die vaak aan ons gesteld worden over kerkzijn ontdekken. Liefhebben en dienen, netwerk ontwikkelen en dat soort dingen zie je allemaal heel direct terug bij ons in de praktijk. Kerkzijn ontdekken en geloven verkennen is wat indirecter. Het gebeurt volop, maar wel indirecter. Als je de theorie (van de PKN) leest daarover dan gaat het over dat je diensten gaat houden of het avondmaal gaat vieren of de ambten en doop, en dat soort dingen, plaats gaan krijgen. (E522-529)

De respondent beschrijft vervolgens dat ze in bepaalde fases van het pionieren hebben geprobeerd de bovengenoemde aspecten van kerkzijn concreet te maken. Maar in de praktijk ontstond er een scheiding in de gemeenschap tussen mensen met en zonder kerkelijke achtergrond waardoor ze erop terug zijn gekomen (E530-542). Samen tot een nieuwe vorm van kerkzijn komen is de uitdaging die ze als pioniersplek hebben. Verderop in het interview komt 'kerkzijn ontdekken' bovendien als belangrijkste bottleneck. De

respondent reflecteert op de praktijk van de pioniersplek en de fase kerkzijn ontdekken in relatie tot de traditionele wijkgemeenten.

Ze (traditionele wijkgemeenten) sterven allemaal aan hun eigen organisatiestructuur. Dat is ook niet echt heel duurzaam. En de vraag kan natuurlijk net zo goed terug gesteld worden van: wat zorgt er nou voor dat jullie kerk zijn? Het feit dat jullie zondagochtend bij elkaar komen? En dat je dan zingt en uit de Bijbel leest? Dat heeft waarde, maar wat maakt jullie dan tot een kerk? Ik bedoel die vraag mag absoluut aan ons gesteld worden hoor. (E576-583)

De fase 'kerkzijn ontdekken' gaat ook over wat duurzaam kerkzijn inhoudt. Ze maakt zelf onderscheid tussen twee niveaus waarop het gesprek over kerkzijn ontdekken plaatsvindt, namelijk de kerk als geloofsgemeenschap en de kerk als organisatie (E659-693). De kerk als geloofsgemeenschap vindt gedurende de hele pioniersreis plaats al vanaf het begin dat er twee of drie in Jezus' naam samen zijn om te pionieren. De kerk als organisatie, waarbij structuur en ook financiën een rol spelen, is waar volgens haar de fase van 'kerkzijn ontdekken' in de pioniersreis vooral over gaat en waar ook de grootste uitdaging zit. Het gesprek met en de vragen van traditionele kerken gaan al snel over dat laatste aspect van kerkzijn. Deels door deze kritische vragen van buitenaf, maar deels ook vanwege de organisatorische uitdaging van binnenuit en de vraag hoe een duurzame nieuwe kerkplek te zijn, maken dat deze fase als een bottleneck wordt ervaren.

4.6 Verklaring van de bottleneck

Uit de bovenstaande resultaten blijkt dat de meeste respondenten (respondent A, B, D en E) de fase 'kerkzijn ontdekken' als de belangrijkste bottleneck ervaren in het proces van pionieren. Ook de fase 'geloof verkennen' wordt door een aantal (respondent B en D) genoemd als een bottleneck. Er zijn verschillende mogelijke verklaringen te bedenken waarom juist deze fase als een bottleneck wordt ervaren. Ik geef drie verklaringen die elkaar her en der overlappen: de organisatorische kant van gemeentestichting, de theologische opvattingen van de pioniers en het commitment van betrokkenen.

(1) Allereerst kan er kan op basis van wat de respondenten vertellen onderscheid gemaakt worden tussen de relationele en de organisatorische kant. De relationele kant gaat over het individueel discipelen en coachen van betrokkenen en het samenkomen in kleine groepen waarbij samen wordt gegeten en ook liturgie (avondmaal, lezen van bijbelgedeelte en gebed) een rol kan spelen. Door twee van de vijf respondenten werd de organisatorische kant van 'kerkzijn ontdekken' expliciet genoemd als een verklaring waarom ze deze fase als een bottleneck ervaren (B249-254 en E673-674). Vragen die bij de organisatorische kant van kerkzijn een rol spelen zijn: welke organisatievorm heeft de pioniersplek nodig om op de

langere termijn te blijven functioneren? Wat betekent dit voor de rol van de pionier en het leiderschap? Welke financiële middelen zijn er nodig na het eindigen van de door de PKN gestelde termijn? En hoe worden die opgebracht? Wat maakt een pioniersplek een kerk voor de langere termijn? Net zoals bij de eerste verklaring is ook hier sprake van een botsing met de traditionele opvattingen over hoe een kerk zich dient te organiseren. De kerkorde schrijft namelijk een en ander voor over waar een kerk aan dient te voldoen. De pioniersplek is ook altijd verbonden aan een of meerdere kerken waar deze zich mee dient te verhouden. Vanuit deze kerken worden vragen gesteld over dit aspect van kerkzijn vaak vanuit een traditionele visie op kerkzijn (A541, C404 en E523).

In de nota uit april 2019 'Mozaïek van kerkplekken' vindt een reflectie plaats op precies deze vragen. De PKN is op haar eigen manier bezig om het concept *mixed economy* uit te werken door drie types 'kerkplekken' – dit begrip introduceert ze in deze nota – te introduceren: een huis, *tiny house* en de caravan. In de nota wordt ook onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten kerkplekken.⁷⁷ Op deze wijze probeert ze een antwoord te formuleren op bovenstaande vragen en deze te verankeren in de kerkorde. De conclusies van dit onderzoek bevestigen het belang van een dergelijk gesprek binnen de PKN.

(2) Deze ervaring heeft ook te maken met welke definitie van kerkzijn de pionier hanteert. Hoe dichter de definitie aanzit tegen een meer solide vormen van kerkzijn hoe meer de pioniers een bottleneck ervaren. Een definitie die aanleunt tegen de solide vorm van kerkzijn legt meer nadruk op commitment, een (zondagse) samenkomst, duurzame organisatie, leiderschap en de sacramenten. Juist bij respondent C, die niet expliciet aangeeft deze fase als een bottleneck te ervaren, blijkt dat haar definitie van kerkzijn verder afstaat van deze definitie van kerkzijn. Althans, ze is zich bewust, zeker in relatie tot de kerkenraad van de zendende kerk, van deze definitie, maar doet er tegelijkertijd ook afstand van voor de praktijk van de pioniersplek. Respondent A noemt de pioniersplek niet een vorm van kerkzijn. Het was niet de oorspronkelijke bedoeling een kerk te stichten volgens zijn definitie van kerk. Volgens hem is een pioniersplek waar een netwerk is opgebouwd, Alpha cursussen draaien en jongeren worden gediscipeld nog geen kerk. Dit heeft vooral met het duurzaamheidsaspect te maken wat hij in de pioniersplek mist. Overigens geldt het voor de meeste andere respondenten ook dat ze zich afzetten tegen een meer traditionele vorm van kerkzijn, maar bepaalde waarden zoals commitment en duurzame organisatie blijven wel overeind staan. In hun definitie van kerkzijn is het met name de vorm van kerkzijn veranderd, maar zijn de meeste kernwaarden nog wel hetzelfde gebleven.

⁷⁷ Hieronder vallen: pioniersplekken, kliederkerken, monastieke initiatieven, woon- en leefgemeenschappen en huisgemeenten. Laatstgenoemde vorm is vastgelegd in de kerkorde.

(3) Een derde verklaring kan gezocht worden in externe factoren. Het gaat dan met name om het commitment van betrokkenen en in sommige gevallen vrijwilligers. Meerdere pioniers noemen dit ook zelf als een reden waarom kerkzijn ontdekken een bottleneck is (A391, B271 en D394). Stoppels constateert ook dat het opbouwen van een duurzame gemeenschap nogal eens botst met de 'pick and choose' mentaliteit van betrokkenen.⁷⁸ Respondent B verwoordt het zo dat betrokkenen vaak vanuit een gemis of pijn aankomen bij de pioniersplek en behoefte hebben aan een gemeenschap en persoonlijke ontwikkeling (B508-513). Ze komen binnen met een 'what's in it for me' mentaliteit en die leidt niet automatisch tot commitment. Volgens hem is het een kwestie van geduldig kneden in de hoop en verwachting dat ze in plaats van een zelfgerichte, een God-gerichte houding ontwikkelen. Commitment heeft wat dat betreft ook te maken met overgave aan God en zich vervolgens toe willen wijden aan Zijn kerk. Deze verklaring sluit ook aan bij de landelijke trend van de afname van leden bij sportverenigingen, clubs, politieke partijen en kerken. Mensen zijn over het algemeen minder bereid om zich ergens aan te verbinden en dat heeft impact op de traditionele kerk en ook op gemeentestichting.

4.7 Overige resultaten

In deze paragraaf benoemen we nog een aantal opvallende resultaten die uit het veldonderzoek naar voren kwamen.

Wanneer de respondenten beschreven aan welk model van kerkzijn ze zelf de voorkeur gaven of momenteel al mee werkten, beschreven ze allemaal kerkzijn in kleine groepen (A578-580, B332-349, D401-410, E288-291). Bij respondent C kwam dit onderwerp niet expliciet ter sprake. In hun beschrijving van hoe dat er aan toe gaat of eruit zou moeten zijn kwamen ze met begrippen als persoonlijk contact, accountability, gezamenlijk bidden, samen eten en het delen van je leven. In de interviews geven respondenten aan dat deze manier van kerkzijn enerzijds goed aansluit bij de behoeften van de doelgroep en anderzijds bij de doelstellingen van de missie. Deze vorm van kerkzijn wordt ook vaak in contrast besproken met de traditionele kerk. Uit paragraaf 4.2 bleek ook dat het 'gemis aan verbondenheid' in de traditionele kerk een rol speelt in de persoonlijke motivatie van respondenten om te pionieren in kleine groepen. De vraag is waarom vrijwel alle respondenten hier de voorkeur aan geven. Is deze opvatting ontstaan vanuit de oefening van contextualisatie? Weten de pioniers, die dicht bij niet-kerkelijken staan, dat deze vorm van kerkzijn beter aansluit? Of is het een product van hun eigen theologische opvattingen over kerkzijn? Komt deze opvatting meer voor onder de nieuwe pioniers? Is het ingegeven door de realiteit van de beperkte grootte

⁷⁸ Stoppels, S. (2019). Heil zien in missionaire initiatieven, p. 13.

van de groep van betrokkenen gezien de mate waarin mensen tot geloof komen onder niet-kerkelijk?

Op een na gaf elk van de pioniers aan op een of andere wijze in een transitie te zitten. Voor twee respondenten (A236 en respondent C buiten het interview om) betekende dit het afbouwen van de pioniersplek wegens het op korte termijn verlopen van de financiële steun. Respondent E (E629-632) was zich aan het bezinnen op een andere rol en organisatiestructuur die ook vanwege het aflopen van de financiële steun noodzakelijk is. Respondent B (B302-305) zit in een transitie met betrekking tot zijn rol in de pioniersplek en de organisatiestructuur ervan. Opvallend is dat financiën een grote rol blijken te spelen bij de meeste transities. Uitgerekend respondent B en D zijn niet of niet volledig afhankelijk van de financiële steun vanuit de PKN en bij hen lijkt de minst ingrijpende verandering plaats te vinden.

Opvallend was dat wanneer respondenten spraken over de vrucht van het pionieren ze die met name beschreven aan de hand van de verandering die ze zagen in de levens van betrokkenen (A239-240, B177-180, D101-102 en E158-160). Hierbij gebruikten ze begrippen als betrokkenen die groeien, tot bloei komen, als pionier een verschil maken in andermans leven, betrokkenen die God leren kennen en zich geliefd weten door God. Er werd vrijwel niet gesproken in kwantitatieve maar vooral in kwalitatieve resultaten van zending.

4.8 Conclusies

Dit hoofdstuk staat in het teken van het veldonderzoek onder vijf pioniers die door de PKN zijn uitgezonden en de wijze waarop de pioniersreis zich tot de praktijk van het pionieren verhoudt. De analyse van het veldonderzoek is opgedeeld in vier thema's. Allereerst zijn de missiologische opvattingen van de respondenten besproken. Hieruit blijkt dat er onder de respondenten zowel evangelische als oecumenische opvattingen, zoals door Stott verwoord, zijn over zending. Naarmate de werkwijze die nodig blijkt in de praktijk verder weg komt te liggen van de theologische opvatting van wat zending in zou moeten houden volgens de respondent, was er meer sprake van een spanning op dat gebied. Als tweede is het belang van de pioniersreis voor de respondenten besproken. De respondenten komen de pioniersreis tegen wanneer ze worden gecoacht en training ontvangen vanuit de PKN. Door sommige respondenten wordt het model gebruikt om richting hun team of 'moederkerk' betekenis te kunnen geven aan het proces van pionieren. Ten derde zijn de verschillen in definities besproken die de respondenten hanteerden voor begrippen in de pioniersreis. De grootste verschillen zijn te vinden in de fases 'geloof verkennen' en 'kerkzijn ontdekken'. De

theologische opvattingen over evangelisatie en kerkzijn spelen een grote rol in de wijze waarop het model wordt geïnterpreteerd. Het model neemt zogezegd de theologische kleur aan van de pionier die hem interpreteert. Als laatste kwam de onderzoeksvraag aan bod wat de respondenten als voornaamste bottleneck ervaren. Uit het veldonderzoek blijkt dat de fase 'kerkzijn ontdekken' als voornaamste bottleneck wordt ervaren door de respondenten. Drie mogelijke verklaringen zijn daarvoor gegeven: (1) De organisatorische kant van het kerkzijn, namelijk de financiën, het leiderschap en de duurzame organisatiestructuur, zijn niet eenvoudig te bewerkstelligen. (2) De theologische opvatting van pioniers met betrekking tot kerkzijn in combinatie met een praktijk die anders uitpakt maakt dat pioniers een bottleneck ervaren. (3) Het gebrek aan gecommitteerde vrijwilligers en betrokkenen zorgt ervoor dat het moeilijk is om de pioniersplek te bestendigen.

In het laatste hoofdstuk zullen we de conclusies bespreken van zowel de in hoofdstuk twee besproken theorie als de door het veldonderzoek verkregen inzichten in relatie tot de onderzoeksvraag. Vervolgens doen we een aantal aanbevelingen met betrekking tot de pioniersreis en mogelijk verder onderzoek.

5. Conclusies en aanbevelingen

Door het analyseren van de pioniersreis, zowel vanuit de missiologie als vanuit de praktijk, heeft het onderzoek bij willen dragen aan de reflectie op gemeentestichting in de Nederlandse context. In dit hoofdstuk zullen we het onderzoek afsluiten met een aantal conclusies en aanbevelingen die vanuit het onderzoek gedaan kunnen worden.

5.1 Conclusies

Allereerst gaan we terug naar de onderzoeksvraag zoals die in het eerste hoofdstuk is geformuleerd.

Ervaren pioniers, uitgezonden door de Protestantse Kerk Nederland, in hun praktijk van gemeentestichting een bottleneck in het groeiproces van hun pioniersplek, zoals weergegeven in het model van de pioniersreis dat de PKN hanteert? En zo ja, waar in dit groeiproces?

Het korte antwoord vanuit het veldonderzoek is dat de respondenten met name een bottleneck ervaren bij de fase 'kerkzijn ontdekken'. De kwantitatieve waarde van dit antwoord is gering, omdat slechts vijf van de ruim 100 pioniers deze vraag is voorgelegd. De meerwaarde van dit onderzoek zit hem echter in de kwalitatieve waarde van het antwoord op de onderzoeksvraag. Waarom ervaren de respondenten deze fase als een bottleneck? Welke verklaringen zijn er uit het onderzoek te filteren? Voordat we aan deze vragen toekomen zullen we kort de context van de pioniersreis schetsen.

De pioniersreis is ontstaan vanuit het *serving-first* model dat ontwikkeld is in de context van FX. De ontwikkeling van FX en het *serving-first* model staat niet op zichzelf, maar is ontstaan vanuit een geschiedenis van zending en gemeentestichting. Het idee dat gemeentestichting in Europa dé manier voor evangelisatie groeit vanaf de jaren zestig onder invloed van de *Church Growth Movement*. Een aantal decennia later in 2004 legt het rapport *Mission-shaped Church* de aanhoudende teruglopende ledenaantallen van de kerk bloot en benadrukt het de noodzaak van gemeentestichting. Hieruit ontstaat FX waarbinnen het *serving-first* model wordt ontworpen door Moynagh en zijn team. Het *serving-first* model probeert een antwoord te geven op een aantal vragen die de praktijk oproept. Ten eerste is de vraag hoe men in de huidige tijd om dient te gaan met de balans tussen 'het grote gebod' en 'de grote opdracht'. Ten tweede wil het model een antwoord geven op de vraag of en zo ja hoe contextualisatie een plek heeft in gemeentestichting. Opvallend aan het model is de

hermeneutische oefening die door middel van de fase *listening* en *do it again* toegevoegd is ten opzichte van andere modellen van gemeentestichting. Een ander kenmerk is dat de formulering van het *serving-first* model enigszins voorzichtiger is ten opzichte van eerdere evangelisatie- en gemeentestichtingsbewegingen zoals de *Church Growth Movement*, DAWN en *Challenge 2000*.

Missiologisch wil het *serving-first* op een holistische wijze invulling geven aan zending. Dat wil zeggen dat, met de definities die Stott gebruikt, ze een balans wil in een oecumenische (diaconaat) en evangelicale (evangelisatie) opvatting van wat zending is. Wright stelt dat een dergelijk ideaal Bijbels gezien de sterkste papieren heeft maar dat er in de praktijk toch altijd een voorkeur voor de een of ander ontstaat. Hij pleit voor evangelisatie als de *ultimacy*, het ultieme doel, van zending. Hij vergelijkt het met de exodus van het volk Israël die na een sociaal-economische bevrijding (diaconaat) ook een geestelijke bevrijding ondergaat door de verbondssluiting bij de berg Sinaï (evangelisatie). Het *serving-first* (de naam zegt het al) model impliceert ook een dergelijke volgorde van eerst diaconale ('liefhebben en dienen') en vervolgens verkondigende zending. De pioniersreis is vertaald vanuit het *serving-first* model in de periode dat de PKN in 2012 begon met het stimuleren van nieuwe vormen van kerkzijn door middel van pioniersplekken. De vertaling, zo bleek uit de analyse, bevat een aantal opvallende verschillen ten opzichte van het *serving-first* model. Met name de fases *exploring discipleship* en *church taking shape* zijn minder scherp geformuleerd in de Nederlandse vertaling. Mogelijk heeft dit te maken met de diversiteit binnen de PKN, omdat men een breed draagvlak heeft willen creëren voor het pionierswerk. Daarbij kan het ook te maken hebben gehad met de groeiende voorzichtigheid met betrekking tot evangelisatie zoals blijkt uit het onderzoek van de Barna-group. Dergelijke keuzes lijken daarmee een voortzetting van de koers die het *serving-first* model eerder ook is ingeslagen.

Er spelen een aantal spanningen in de verhouding tussen de pioniersreis, pioniers en de praktijk, blijkt vanuit het veldonderzoek. Allereerst constateren we dat de definities die respondenten gebruiken voor begrippen van de pioniersreis erg van elkaar verschillen. De pioniersreis lijkt in het spectrum van de evangelicale en oecumenische interpretatie van zending de theologische kleur aan te kunnen nemen van de desbetreffende pionier. Dit open karakter van de pioniersreis wordt door de ene respondent bekritiseerd en door een ander juist gewaardeerd. Afhankelijk van het doel dat wordt nagestreefd door de PKN met het pionierswerk kan dit open karakter van de pioniersreis juist wel of niet bijdragen aan dat doel. Wanneer de nadruk meer ligt op innovatie als motief voor gemeentestichting (zoals besproken in paragraaf 2.1.2) dan biedt het open karakter juist de kans om meer verschillende vormen van nieuwe kerkplekken te ontdekken. Als het doel, naast innovatie, meer gericht is op numerieke groei en/of confessionele zuiverheid dan kunnen er zeker vraagtekens geplaatst worden bij de effect van het open karakter van de pioniersreis. Vanuit

dit onderzoek is er geen verband te leggen tussen het open karakter van de pioniersreis en (het achterblijven van) de numerieke groei van pioniersplekken, maar in zekere zin wel tussen de pioniersreis en de confessionele zuiverheid.

Ten tweede hebben we in het veldonderzoek aanleidingen gevonden voor de stelling dat pioniers een toenemende spanning kunnen ervaren naarmate theologische opvattingen van wat zending en evangelisatie is verder afstaan van de praktijk van het pionieren. Hoewel bij sommige respondenten evangelisatie als *primacy* in hun missiologie een rol speelt, blijkt dit in de praktijk niet altijd vormgegeven te kunnen worden door de context waarin ze werken.

Als derde speelt de bottleneck die de respondenten ervaren in het pionieren een rol. De pioniers gaven aan dat 'kerkzijn ontdekken' (vier keer) en 'geloof verkennen' (twee keer) de twee voornaamste bottlenecks zijn in het proces van pionieren.

Op de vraag waarom de respondenten een bottleneck ervaren bij de fase 'kerkzijn ontdekken' geeft het onderzoek drie mogelijke verklaringen. De drie verschillende verklaringen hebben veel met elkaar te maken en overlappen elkaar hier en daar.

(1) Daar waar de sociale kant van kerkzijn in de praktijk van het pionieren wel vorm krijgt volgens de meeste pioniers, blijkt de organisatorische kant van het kerkzijn moeilijker vorm te geven. Wat wordt genoemd is de organisatie van financiën, leiderschap en een bepaalde organisatiestructuur. De financiële middelen, talenten bij betrokkenen en kerkrechtelijke vormen zijn vaak niet voorhanden.

(2) Hoe meer de pioniers er een meer solide definitie (commitment, leiderschap, structuur en sacramenten) van kerkzijn er op nahouden, hoe verder de praktijk af kan staan van hun opvatting over kerk-zijn. Oftewel, hoe verder de stip op de horizon van hen verwijderd is, hoe meer ze dit als een bottleneck ervaren.

(3) Een derde verklaring zou kunnen zijn dat deze ervaring te maken heeft met een landelijke trend van het afnemen van betrokkenheid bij kerken, verenigingen en politieke partijen. Het gebrek aan gecommitteerde vrijwilligers en betrokkenen zorgt ervoor dat het moeilijk is om de pioniersplek te bestendigen richting een kerk.

5.2 Aanbevelingen

Welke aanbevelingen zouden er op basis van bovenstaande resultaten gedaan kunnen worden? De aanbevelingen laten zich onderverdelen in twee categorieën. De eerste twee aanbevelingen richten zich op het doen van vervolgonderzoek. De twee aanbevelingen daarna zijn gedaan ten aanzien van pionieren en het gebruik van de pioniersreis.

1. Onderzoek naar de verandering in definities rondom evangelisatie en gemeentestichting

In dit onderzoek is de stelling opgeworpen dat het *serv-ing-first* model en de 'pioniersreis'

ieder een minder scherpe formulering van wat zending en gemeentestichting is hanteren. Minder scherp in die zin dat ze wat betreft taal voorzichtiger zijn ten opzichte van eerdere bewegingen van gemeentestichting en evangelisatie. Dit heeft ook effect op de methodiek en vormgeving van wat zending en gemeentestichting is. De discussie zoals die tijdens het ICOWE in 1974 onder meer door Stott werd gevoerd over een definitie van zending, evangelisatie, dialoog, heil en bekering is alles behalve klaar. Er lijken verschuivingen plaats te vinden, wellicht onder invloed van de secularisatie. Onderzoek zou gedaan kunnen worden naar de vraag of er inderdaad een verschuiving plaatsvindt. En zo ja, wat voor soort verschuiving vindt er plaats en waarom? En welk effect heeft deze verschuiving, deze veranderende visie op evangelisatie en gemeentestichting, op de mate waarin en methode waarmee de kerk actief is op deze gebieden?

Een onderzoek zoals dat door de Barna-group is uitgevoerd zou een boeiende inkijk kunnen geven hoe er in Nederland wordt gedacht onder christenen over evangelisatie. Ook zou er gekeken kunnen worden naar het effect van missiologische opvattingen op de vorm en de groei van een nieuwe kerkplek.

2. Onderzoek naar de waarom-vraag achter het middel gemeentestichting

De vraag waar de *Church Growth Movement* destijds een antwoord op probeerde te geven was: *How do we reach peoples (as opposed to a few random individuals) with the gospel in the U.S.*⁷⁹ Zestig jaar geleden was het antwoord dat men gaf op deze vraag: gemeentestichting. Vandaag de dag horen we opnieuw dat geluid terwijl de context in grote mate veranderd is. Wat maakte destijds dat gemeentestichting als middel voor evangelisatie werd ingezet? Welke motieven speelden daarbij een rol? Zijn er overeenkomsten of verschillen met gemeentestichters vandaag de dag? Wat zeggen de uitkomsten voor de uitdagingen en mogelijkheden voor gemeentestichting vandaag de dag?

3. Denk na over structuren die ervoor zorgen dat pioniersplekken bestendig kunnen worden

Op dit moment is de PKN zich door middel van de conceptnota 'Mozaïek van kerkplekken' aan het bezinnen op een aantal thema's die, ook blijktens het onderzoek, een rol spelen bij pioniersplekken. In de nota gaat het met name over kerkrechtelijke zaken zoals ambt, kerkenraad, synode en sacramenten. In feite wordt er in de nota nagedacht over een definitie van kerkzijn. Er worden vormen van kerkzijn geformuleerd waarvan de tweede door middel van deze nota wordt geïntroduceerd: reguliere gemeenten (kerkenraad van minimaal zeven ambten, zelfstandig en sterk georganiseerd), kerngemeenten (kerkenraad met minimaal drie

⁷⁹ Stetzer, E., *What's the Deal with the Church Growth Movement? (part one)*, geraadpleegd op 30-08-2019, <https://www.christianitytoday.com/edstetzer/2012/october/whats-deal-with-church-growth-movement-part-one.html>.

ambten, zelfstandig en flexibel) en pioniersplekken (geen kerkenraad, flexibel en klein).⁸⁰ Deels geeft de nota antwoord op de vragen die er in de praktijk van het pionieren leven, maar deels ook niet. Vragen over het bestendigen en organiseren van een pioniersplek hebben vaak ook met heel praktische zaken zoals beschikbare financiën en organisatie te maken. Dat geldt mijns inziens bijvoorbeeld in belangrijke mate voor de kliederkerken die in dit onderzoek nauwelijks aan bod zijn gekomen, maar getalsmatig een belangrijk onderdeel zijn geworden van het pionierswerk. De PKN dient erover na te blijven denken hoe pionieren op zo'n manier te organiseren dat een pioniersplek niet na de projectperiode moet stoppen vanwege financiële redenen.

4. Afhankelijk van het doel van de pioniersplekkens, is meer sturing nodig op de inhoud

Zoals is gebleken vanuit het onderzoek biedt de pioniersreis veel ruimte voor interpretatie van de manier waarop gemeentestichting vormgegeven dient te worden. Zowel definities van begrippen als 'geloven' en 'kerk' kennen een verscheidenheid onder pioniers als de invulling daarvan door middel van activiteiten. Dat ligt deels aan de context waarin gepionierd wordt, maar ook deels aan de theologische opvattingen van de pionier. Als het motief voor gemeentestichting met name op het gebied van innovatie ligt, dan is juist die ruimte en veelzijdigheid van belang. Het doel is namelijk te zoeken naar verschillende vormen en dat wat aansluit bij de pioniersplek. Maar is het motief voor pionieren 'het verlangen dat meer Nederlanders het goede nieuws van Jezus Christus horen, ervaren, geloven en vormgeven in hun leven'⁸¹ dat meer neigt naar numerieke groei als motief, dan zou er mogelijk meer sturing nodig zijn op de inhoud en de spirituele vorming van pioniers en pioniersteams. Ook hier gaat het net zoals bij de tweede aanbeveling over welk motief nu werkelijk een rol speelt bij de pioniersplekken. Want wat het goede nieuws van Jezus Christus inhoudt heeft gevolgen voor de inrichting van de pioniersplek. Die kan dan misschien niet meer zo breed geïnterpreteerd worden zoals nu waarschijnlijk het geval is. De formulering van het *serving-first* model is scherper dan die van de pioniersreis en de vraag zou gesteld kunnen worden of Moynagh wel goed is begrepen met de huidige vertaling. Heroverweging van de vertaling of een handleiding met de interpretatie ervan zou kunnen helpen om het beoogde doel van de pioniersplekken scherper voor ogen te houden bij pioniers en pioniersteams.

5.3 Nawoord

Dit titel van dit onderzoek bevat de vraag of de pioniersreis 'nieuwe wijn of water bij de wijn' is. Mijn eigen antwoord op die vraag zou zijn: beiden. De pioniersreis biedt als model een

⁸⁰ Reuver, R de, Vellekoop, M., *Mozaïek van kerkplekken: Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen* (Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2018) p. 4.

⁸¹ Reuver, R de, Vellekoop, M., *Mozaïek van kerkplekken*, p. 16.

doordachte kapstok om 'nieuwe wijn', nieuwe kerkplekken te ontwikkelen en biedt de ruimte om op verschillende contexten toegepast te worden. Tegelijkertijd heeft het open karakter van de pioniersreis het gevaar in zich dat er 'water bij de wijn' gedaan kan worden. De pioniersreis biedt mijns inziens teveel ruimte waardoor met name het verkondigende onderdeel van gemeentestichting en evangelisatie, volgens mij het belangrijkste onderdeel, verder onder druk komt te staan.

In het najaar van 2018 bezocht ik de City to City conferentie in Krakow waar Tim Keller als spreker aanwezig was. Hij stelde zichzelf en zijn publiek de eerlijke vraag of gemeentestichting, waar Keller in de westerse en protestantse context een belangrijke pleitbezorger voor is, op metaniveau eigenlijk wel een impact heeft op het verder seculariserende Europa. Op dat moment zaten er honderden gemeentestichters en evangelisten naar hem te luisteren die net als ik op zoek waren naar Gods wil met de kerk in hun eigen stad. Ze verlangden waarschijnlijk naar bemoediging en aansporing van hun boegbeeld bij het ploeteren. Zoals ik me zijn reflectie op die vraag herinner was hij terughoudend in zijn aansporing. Althans, hij baseerde zijn aansporing niet op een belofte van een getalsmatige impact of het kunnen keren van het tij. Hij gebruikte het beeld van Elia en de profeten van Baäl op de berg Karmel.⁸² Wat Elia deed was het altaar bouwen en hout erop leggen. Het aansteken van het altaar moest hij aan God overlaten. Keller vergeleek gemeentestichting en evangelisatie in deze tijd met het sjouwen van hout richting het altaar, een moeizame taak waar vaak niet de vonken vanaf spatten. Maar het ploeteren, bidden, zoeken en verkondigen is, ongeacht het resultaat, een gebed om en ook een wachten op Gods ingrijpen. Dit beeld geeft niet zozeer een antwoord op mijn eerder gestelde te grote vragen, maar het geeft wel een vorm van betekenis voor mijn eigen taak en rol binnen de kerk in Nederland.

⁸² Zie 1 Koningen 18:20-39

Literatuurlijst

Barna-group, *Reviving Evangelism*, geraadpleegd op 12-08-2019, <https://www.barna.com/research/millennials-oppose-evangelism/>.

Boldwijn, R. & Linden, L. van der, *Onderzoek Pioniersplekken: Uitbreider onderzoeksverslag bij de publicatie 'Op hoop van zegen'* (Utrecht: Landelijk team pionieren, 2017).

Croft, S., Dalpra, C. en Lings, G., *Starting a Fresh Expressions* (Londen: Church House Publishing, 2006).

Dijkstra, N. & Vellekoop, M., *Pionieren vanuit de Protestantse Kerk* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2015).

Dreyer, W. A. (2017). Calvin, Van Lodenstein and Barth: Three perspectives on the necessity of church reformation, *HTS Theological Studies*, 73(5), 53-65.

Engler, S., Stausberg, M., *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* (New York: Routledge, 2011).

Fresh Expressions, geraadpleegd op 2 mei 2018, <https://freshexpressions.org.uk/>.

Generale synode PKN, *Beleidsplan Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland: Periode 2009-2012* (Utrecht: Dienstenorganisatie, 2009).

Heijden, T., Gespreksverslag met Robert Mazier kan per mail opgevraagd worden bij de auteur van dit onderzoek via: [timovdh @ gmail . com](mailto:timovdh@gmail.com) (aan elkaar geschreven).

Heijden, T., Geanonimiseerde transcriptie de interviews kan per mail opgevraagd worden bij de auteur van dit onderzoek via: [timovdh @ gmail . com](mailto:timovdh@gmail.com) (aan elkaar geschreven).

Landelijk projectteam pionieren (26 mei 2016). *Netwerk ontwikkelen: Ruimte creëren voor de groei van onderlinge relaties*. Online gepubliceerd: <https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2016/07/B.-Pioniersreis-3-netwerk-ontwikkelen.pdf>.

Leren Pionieren, geraadpleegd op 22 oktober 2018, <https://www.lerenpionieren.nl/>.

LerenPionieren.nl, *De pioniersreis of eredienst eerst?: Over hoe je met een pioniersplek van start kunt gaan* (Utrecht: Dienstencentrum Protestantse Kerk, 2016).

Lings, G., *The Day of the small things* (Sheffield: Church Army, 2016).

Lings, G., *Encountering The Day of the small things* (Sheffield: Church Army, 2017).

Lockley, P. (2018). Church Planting and the Parish in Durham Diocese, 1970-1990: Church Growth Controversies in Recent Historical Perspective, *Journal of Anglican Studies*, 16(2), 103–127.

Moynagh, M., *Church for Every Context: An introduction to Theology and Practice* (London: SCM Press, 2012).

Moynagh, M., *Church in Life: Innovation, Mission and Ecclesiology* (London: SCM Press, 2017).

Newbigin, L., (1977). What is "a local church truly united"?, *The Ecumenical Review*, 29(2), pp.115-118.

Paas, S., *Church planting in the secular west: learning from the European experience* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2016).

Paas, S., *Vreemdelingen en Priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015).

Protestantse Kerk Nederland, *Visienota Kerk 2025: Waar een woord is, is een weg* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2016).

Protestantse Kerk Nederland, *Op hoop van zegen: ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren* (Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2016).

Reuver, R de, Vellekoop, M., *Mozaïek van kerkplekken: Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen* (Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2018).

Stetze, E., *What's the Deal with the Church Growth Movement? (part one)*, geraadpleegd op 30-08-2019, <https://www.christianitytoday.com/edstetzer/2012/october/whats-deal-with-church-growth-movement-part-one.html>.

Stoppels, S. (2019). Heil zien in missionaire initiatieven. Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen van geloofsgemeenschap. Lectorale rede, in verkorte vorm gehouden op 21 juni 2019 aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE).

Stott, J., *Zending in de moderne wereld* (Goes: Oosterbaan & Le Cointre B.V., 1978).

The Church Growth Research Programme, *From Anecdote to Evidence: Findings from the Church Growth Research Programme 2011-2013* (The Church Commissioners for England, 2014).

Verburg, M. (2017). Gemeenschap in de kerk van de toekomst, *Handelingen, Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 44(3), 35-43.

Williams, J.A. (2016). In Search of 'Fresh Expressions of Believing' for a Mission-shaped Church, *Ecclesiology*, 12(3), 279-297.

Williams, R., *Mission-shaped Church: Church Planting and Fresh Expressions of Church in a Changing Context* (London: Church House Publishing, 2004).

Wright, C. J. H., *The Mission of God: Unlocking the Bible's grand narrative* (Nottingham: Inter-varsity Press, 2006).

Bijlage 1: Interviewstructuur

'Interviewer als reiziger die door onbekend gebied reist en verhalen tegenkomt, geïnterpreteerd door de reiziger. In semi-gestructureerd interview laat zich vergelijken met een boom met takken. Vaak moeten vragen geherformuleerd worden na of zelfs tijdens het interview om te communiceren met geïnterviewde.'

'Doorvragen, ik moet het zelf begrijpen'

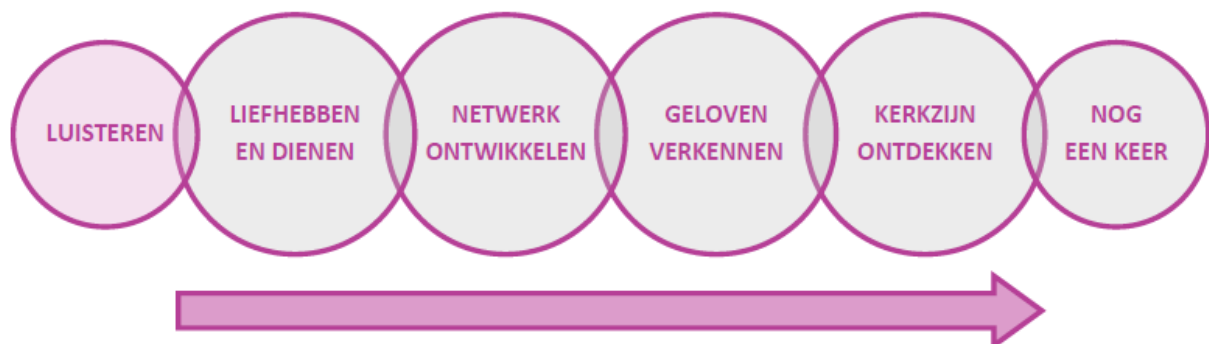
'Spreek van tevoren een tijd af en houd jezelf eraan'

INFORMATIE VOORAF:

- Naam:
- Leeftijd:
- Hoogst genoten opleiding:
- Naam pioniersplek:
- Hoe oud is pioniersplek:
- Hoe lang werkzaam voor PKN:
- Aantal FTE:
- Toerusting genoten bij de PKN: ja/nee, hoe vaak?

VOOR DE START

- Vind je het goed als ik dit gesprek opneem?
- Is het goed als dit gesprek mogelijk ook voor het onderzoek onder pioniers van Martijn Dreshler in opdracht van Stefan Paas wordt gebruikt?

THEMA'S & VRAGEN

ROEPING (7.5 MIN)

Kun je allereerst wat over jezelf vertellen.

- Hoe ben je pionier geworden?
- Wat heeft je gemotiveerd om pionier te worden?
- Ervaar je je geroepen? En zo ja waartoe ben je geroepen?

PIONIERSPLEK (7.5 MIN)

Je werkt als pionier op een pioniersplek. Iedere pioniersplek is weer anders. Dat heeft effect op de taken die je hebt en de rol die je inneemt.

- Kun je een beschrijving geven van wat je ziet als jouw taak en rol?
- Hoe ziet een gemiddelde dag of week eruit?
- Als je een moment zou mogen noemen van het afgelopen jaar waarin je hebt ervaren dat je op je plek zit en je een rol van betekenis hebt: welk moment zou je willen noemen?

PIONIERSREIS (20 MIN)

De PKN gebruikt de pioniersreis voor de toerusting van pioniers.

- Ken jij de pioniersreis?
- Welke rol speelt de pioniersreis volgens jou in de toerusting vanuit de PKN die je hebt ontvangen?
- Welke betekenis verleen je voor jezelf en voor je team aan dit model?

De pioniersreis bestaat uit zes onderdelen: 'luisteren', 'liefhebben en dienen', 'netwerk ontwikkelen', 'geloven verkennen', 'kerkzijn ontdekken' en 'nog een keer'. Als je door middel van de pioniersreis kijkt naar de pioniersplek en het groeiproces die het tot nu toe heeft doormaakt...

- In welke onderde(e)l(en) zie je de meeste groei? Wat gaat de pioniersplek goed af?
- Waar zit volgens jou in het model de bottleneck in het groeiproces als pionierskerk?
- Waarom ervaar je dit als bottleneck?
 - Wat zegt dit over de aard van het werk of de doelgroep?
 - Wat zegt dit over jezelf?

THEOLOGISCHE ACHTERGROND (7.5 MIN)

Je zou kunnen zeggen dat je als pionier een zendeling bent: gezonden naar een bepaalde doelgroep.

- Wat is volgens jou de betekenis van de redding van Jezus Christus?
- Welke invloed heeft je opvatting over redding volgens jou op je rol als pionier?

AFSLUITING (2.5 MIN)

- Is er nog iets wat je kwijt wil over een onderwerp wat ter sprake is gekomen?